

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Մույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

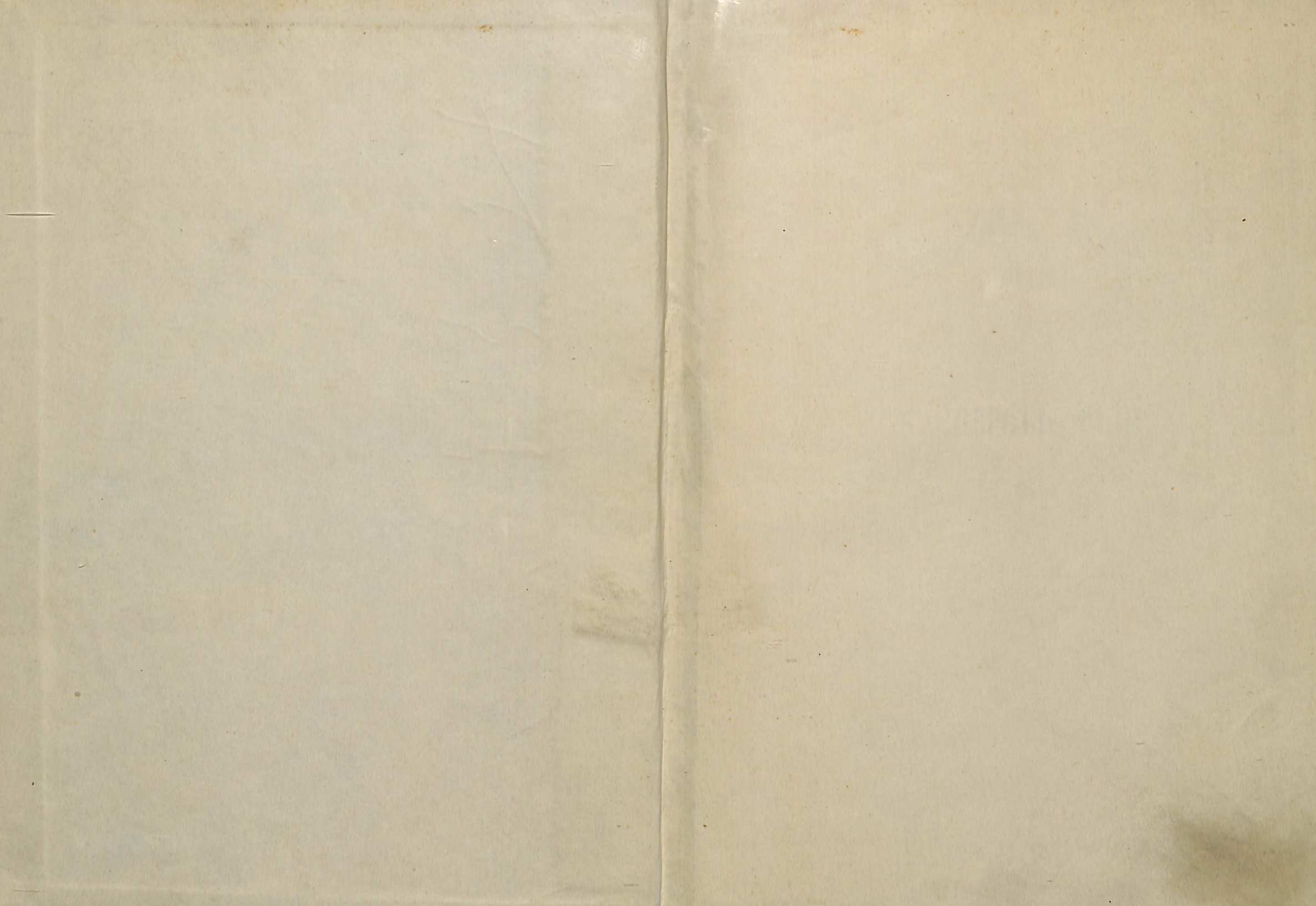
Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

891.99

9-75

Tohobanian

ՀԱՅՐԵՆԻ ՔՆԱՐ

891.99

9-75

ԱՐՇԱԿ ՉՕԳԱՆԵԱՆ

10 NOV 2011

ՀԱՅՐԵՆԻ ՔՆԱՐ

ՎԵՐՅԻՇՈՒՄ. — ՕՐՈՒ ՄԱՅՐ-ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՆ. —

ՓՈԿՐԻԿ ՀԱՅ ԳԵՂՋՈՒԿԻՆ ՊԱՏԱՀԱՐԸ. —

ԳԵՂՕՆ Ի ՊԱՏԻԻ ՀԱՅ ԼԵՋՈՒԻՆ. — ՏԵՍԻԼ. — ՈՐԲԵՐԸ. —

ԱՄԱՆՈՐ. — ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԴԻԻՑԱԶՆԵՐԳՈՒԹԻԻՆԸ. —

ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ԱՅԳԸ. —

ՓԱՐԻՋ

Տպարան Կ. Յ. ՆԵՐՍԷՍ

1925

17 JUL 2013

49301

ՀԱՅԿ ԿՆՅՂՅԱԿ

ՀԱՅԿ ԿՆՅՂՅԱԿ
ՀԱՅԿ ԿՆՅՂՅԱԿ
ՀԱՅԿ ԿՆՅՂՅԱԿ
ՀԱՅԿ ԿՆՅՂՅԱԿ

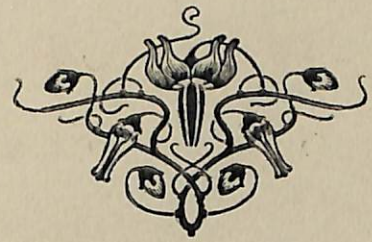
1585-18

202

Մեր ազգին հակասազրէն ներհնչուած այս մէկ Բանի էջերը
 Իր խոնարհ նուիրաբերում մը խանդակաբ յարգանքի եւ երկիրաձաձ պաշտումի
 Կը ձօնեն
 Խնկելի յիշատակին
 Նահատակութեամբ լուսապսակուած մեր մեծ մտաւորականներուն
 Որ, համաշխարհային պատերազմի միջոցին,
 Հայութեան եւ Ազատութեան դաշին համար,
 Բարբարոս Բռնակալութեան մը նիրաններուն մէջ խողխողուեցան :
 Զազբելի ոնիրը ոք գործուեցաւ անոնց դէմ
 Եւ անոնց վեճն հոյրը պաշարող մեր հարիւր հազարաւոր եղբայրներուն եւ էոյրերուն
 դէմ,
 Իր լիալիր պաշիծը — անխախտօրէն կը հաւատամ — պիտի գօնէ՝
 Իրենու բարձրագոյն տրամաբանութեան մը անխուսափելի բերումովը.
 Եւ անոնց ազնիւ երազը,
 Որ՝ մեր շղթայակապ ազգին ազատագրումին հետ՝
 Բովանդակ Արեւելի վերածնութիւնը կը տեսնար,
 Օր մը՝ Մարդկութեան եւ Բազմակրթութեան բարիքին համար՝
 Արդարօրէն պիտի իրականանայ:

Ա. Զ.

Փարիզ, 5 Մարտ 1925

Faint, mirrored text bleed-through from the reverse side of the page, appearing as ghostly impressions of the original content.

Հայր 2 հուն 1922

ՎԵՐՅԻՇՈՒՄ

Faint, mirrored text bleed-through from the reverse side of the page, appearing as ghostly impressions of the original content.

ՎԵՐՅԻՇՈՒՍ

II.

Ան կը թըրի երբեմն յիշել կեանք մը նախկին,
Բագրասունեաց մայր ֆաղսփին մեջ հոյաշեն,
Օրովն անուշ մերին Աշոս Ողորմածին,
Երբ դեռ կ'ապրեր մեր ցեղն իր կեանքը խրախօրեն:

Այքիս առջեւ կուգայ պարսակ անուպայծառ,
Սիւներով յաղթ, Երբաֆանդակ պերճ ուներով,
Բարի արքան, խաղաղ դեմքովն իր մեծամիտ,
Սեղանին գո՛ւխը կը բազմեր հայրագորով:

Իր ֆով դշխոն ազնւագեղ, ֆեշահայեաց,
Կը նազեր գողտ, եւ իրենց շո՛ւրջը բազմաթիւ
Խեղճեր, հաշմեր՝ սեղանակցի հրաւիրուած:

Ես, դեռա՞ն աշուղ, ֆնարիս վրայ մեղմիս
Կ'երգեի հին երգերն Հայոց. արքան, խոհուն,
Լուռ կ'երազեր, ու կը ժպտեր դշխոն սիրուն:

Բ

Ու կը տեսնեմ ահա պատկերն աչ առնագեղ՝
Մերկ սուրերուն կայծակնացայ ընդհարումին,
Երբ հայ կորո՛վը կը կանգնեք բախով ահեղ՝
Վանեչ առեմ դիաց խուժող ժակն թշնամին:

Կ'եղէր արքան իր պաշտեան՝ զերդ առքրան
Չինջ ըստերեկն կ'եղէր արե՛ւը փողփողուն.
Դեմքն իր քննուշ, վրձիս բոցով մ'արիական
Կը մանանչեր ու կը վառեք սիրեն ամենուն:

Ու ցեղն անբողջ կը խոյանար հետն արքային,
Ծիծաղերես՝ մահուան մեջեկն փառապրասկ,
Անկախութիւնը պաշտպանեչ վե՛ն քաղաքին:

Ես հո՛ն եի, սուրբ պայքարին մեջ հրափայշակ-
Ըստերեկերը կ'երգէի հին հերոսներուն
Եւ քաղցրութիւնն հայրենիքի հաւնար մահուն:

Գ

Կը վերջիչեմ ստուխ... Եւ սի՛րքս թունդ ելած,
Երբ կ'անհետի տեսիլն աղուն ու ներկային
Կը սարածուի դեմքս առե՛րը մոայրաւած,
Կը դողամ դառն անօթին դո՛ղը ցաւագին...

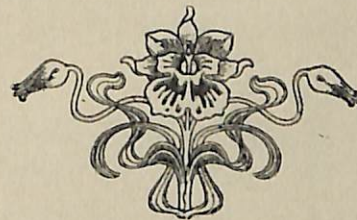
Չըզմա՛յ պիտի երբեք որ ցուրտ իմ շիրիւկդ
Յառնես դուն, ո՛վ անցեալ փառքի՛ ՚ւ ազատութեան.

Ո՛վ մեծութիւն հին օրերուն, միթէ անհետ
Կորսընեցա՛ր ու լարեցա՛ր դուն յաշխեան:

Ա՛խ, ո՛վ դարձեւ պիտի ինձ բանքի՛նը վաղեմի
Ու փրջի մեջս աստուածային շունչը հրեղեկ.
Որ ես գոռամ, ո՛վ իմ ցեղս, ե՛րգը զարթումի,

Ու ցըցուելով ըստրկութեան անարգ մոխրեկ,
Բոցախառած նորեկն խանդո՛վրդ դիցազնի,
Վերականգնես արեւուն քակ տունդ հայրենի:

Փարիզ, 1896 Յունուար

Հայաստանի Կոմունիստական Կուսակցության
Կենտրոնական Կոմիտեի Կոմիսիայի կողմից

Հիմնական սկզբունքները
և խնդիրները հայ Կոմունիստական
Կուսակցության համար

Ստեփան Կոչարյանի
հոդվածը

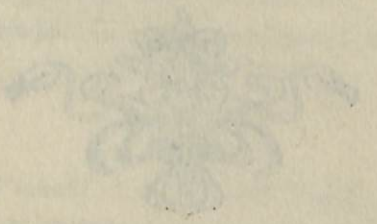
Կոմիտեի 1928 թվականի

հունիսի 2-3 թվականի
համաժողովի որոշումները

և 1929 թվականի
հունիսի 2-3 թվականի
համաժողովի որոշումները

և 1930 թվականի
հունիսի 2-3 թվականի
համաժողովի որոշումները

և 1931 թվականի
հունիսի 2-3 թվականի
համաժողովի որոշումները

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՄՈՆԻՍՏԻԿԱՆ
ԿՈՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԻԿԱՆ
ԿՈՄԻՏԵԻ ԿՈՄԻՍԻԱ

ՕՐՕՐ
ՄԱՅՐ-ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՆ

Միջազգային կոմունիստական
կուսակցության կողմից
հրատարակված
համաշխարհային
կոմունիստական
կուսակցության
կենտրոնական
կոմիտեի կողմից

Հիմնական սկզբունքները
և խնդիրները հայ Կոմունիստական
Կուսակցության համար

Ստեփան Կոչարյանի
հոդվածը

Օ Ր Օ Ր

Մ Ա Յ Ր Ն Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն Ի Ն

Մին նրսեր ես ճանքաներուն անկիւնը,
Մազերդ ի վար իջեր կախուեր է ձիւնը.
Մարմնոյդ վրայ կը փոսանան մոք խոցեր,
Եւ աշուղների արիւնի շին են դարձեր:

Մ'ր չար պարիկը հիւսեց թե՛ղը բաղդիդ...
Մ'վ՝ տեսնելով քեզ սապարած ու վրտիս՝
Պիտի յիշե որ դուն երթեւրն հրգօր
Աղջիկն էիր սեզ աջերով շուսաւոր:

Կը ծրփային մազերդ ինչպէս դրօշ մը շայն
Ազատ շերտն սեզ ուր հոգիդ մեծածայն
Կը մըռնէր խոյանալով սարե սար.
Ու ծոցդ՝ հրպարս՝ մեղր ու կարով կ'ուռնեար:

Քեզ ցանկացին յեղուզակներդ բոյր,
Պաշարեցին քեզ սոսիւններ ահաւոր.
Երկայն ասեկն ոգորեցար կրոնեցար,
Միկնէր ա՛յ խոնջ՝ ինկար գեթին ուժասպար:

Եւ ին հոգիդ արգաւանդ եր ու բարի՝
 Կործանարար ուժերուն մեջ վիթխարի.
 Դուն կեանքի ծիւղ մ'աւելցուցիր աշխարհին,
 Մասներդ հողէն գեղեցկութիւն հասկեցին:

Դուն Անահիտն էիր խաղաղ այգերով,
 Ոսկիանայրն էիր պայծառ շանջերով.
 Ծոցդ բարիք, Լայուածքդ յոյս կը տեղար,
 Երբքներդ դաշն էին եւ ձեռքդ ճարտար:

Եկան խռժերն ու ձեռքիդ կայ անցուցին,
 Բրզրէսեցին, աղարեցին ծոցդ անցին.
 Եւ բիւրախոց դարձար դուն Մայրը կամիր,
 Գողգոթային ճանքուն վրայ ծընւադիր:

Ի՛նչ գեղեցիկ, ի՛նչ փայ եղար ցաւին մեջ...
 Աղեփին սակ հոգիդ մնացեր եր անշեջ.
 Կարծր լուծեր կոտորեցիր, ու մահէն
 Քանի՛ անգամ ոտքի ելար դուն ևորէն:

Այբդ յոյսին կը սեւեռեր անդադար.
 Միտքդ, խիզախ, Եւր Աշխարհին կը դառնար.
 Ու դարերով յանձնեցար, առանձին,
 Թումբ ձեռանայ ասիական հեղեղին:

Մեծցաւ հեղեղն ու զգեսնեց քեզ՝ մոլեգին,
 Ու մարեց բո՛ցրդ բախովն իր աղիքին.
 Զրառական, խաւարին մեջ՝ հողաւում,
 Մի՛շտ կենդանի, դուն սպասեցիր գաղարում:

Գիշեր ասեմ, մերթ հին շիրմաց խաչերդ
 Կ'երեւային, ու Մասիսի փայերդ
 Մութին մեջէն կը շողային բարկաճայք,
 Այուրներեկն արձկեղով շառ ճառագայք:

Օդին մեջ խուշ կը թռնդային թռնուկներ.
 Դուն, դող ելած, կ'առնէիր պահ մ'այգրդ վեր,
 Ու վրդոված կը Լայեիր լեռներուն.
 Ոչի՛նչ, բայց մո՛ւրը ծակեր ու պա՛ղ շրուտիւն...

Օր մ'ա՛յ՝ ցաւի ցրնցման մը մեջ անասնուն՝
 Ցրցուեցար մեծ ճիշով մ'ահձկոս ընդվրգման.
 Աշխարհ ձայնիդ խուշ մընաց, ու Բիրս Ուժին
 Կոյր գարշապա՛րը արգունց ճի՛զրդ փոկին:

Ժակն հուրերու մեջ ճիւղներ ցաւեցին,
 Սիրոյ այրեցին եւ այուրների փորեցին.
 Տունեդ վստուած, հովերուն սակ մընացիր,
 Մերկ տարածուած, չորս դիդ արիւն ու մոխիր...

Հիւսն ևրսեր եւ, ցաւագին ուրուական,
 Աւերներուն պակերին մեջ սրխաւական.
 Կը խաճկրո՛տ վերերդդ հո՛վը սառուտ,
 Արիւն կ'իջնայ խեղձ ծիծերեդ կաս-կայուտ:

Դանդաղորէն կը ժաճեւ գրուիդ ու կուշաւ,
 Ու ցած անուշ ձայնով օրօր կը կարդաս
 Զարկներուդ որ արիւնին մեջ ինկան
 Եւ անոնց որ չորս հովերուն ցրուեցան:

Օրօ՛ր կանանց արեւներուն, շուսառէ
Աչուրներուն որ մարեցան առ յառէ,
Եւ անոնց որ դեռ կ'ապրին ու կը սանջոյին
Զընդաններուն մեջ ու մղուայր ախորին:

Հերի՛՛ք, հերի՛՛ք .. այդ օրօրդ ո՛ղբ է մահու.
Հերի՛՛ք... մեկն ան'ր օրօր ունիկն կը գեղու.
Պիտի կը գեղնէ օրօրն յոյսին ու վրեժին,
Ու մեռելներն պիտի հողուն սակ սարսիկն...

Հերի՛՛ք, հերի՛՛ք... վե՛ր առ գրչուխդ ու մի՛ շար.
Ցաւը սուրբ է, ցաւը՝ մեծ ու փրկարար.
Ոչինչ կայ վե՛ն քան խաչին սակ գոհն արի.
Գիշերին մեջ կը հիւսուի ա՛յգը քարի:

Շառ դահիճներն ու քանդակներդ մըթին
Փոշիի պէս պիտի անցնին ու գրնդին.
Ու մոխիրին մեջէն ելլես պիտի դուն,
Տառապանիկն կորոզուած ու շողշողուն:

Մի՛ շար, մի՛ թոյլ մազերդ հովուն սարսըղներ,
Մի՛ շար, մի՛ խեղճ գրչուխըդ փար կործաներ.
Ճանչցիր դուն քեզ, ժողով՛ աշիւնըդ ջիրցան.
Հերի՛՛ք ուժերդ օտար սակ սիւն կանգնեցան:

Հանգի՛ս սրժոյցն եղբայրներուն որ ինկան.
Ելի՛ր, օրհնէ մեզ, սարածէ՛ մեր վրասն
Թեւերդ անհուն: Թող մեր արիւնն ու հոգին
Քոռ արեւուդ մասաղ ըլլան ու ցամփին:

Մոթին մեջէն պիտի ցըցուիս յաղթական.
Աչքերդ աստղեր պիտի դառնան ու ցոյան.
Վերեւըդ վարդ պիտի ըլլան հոսառէ,
Ու լոյս պիտի քափի անունակ մազերդ:

Պիտի կանգնիս ճարտարներուն քերանը,
Պիտի քանդես Բրոննոքեան սեւ խորանը.
Ոսփի՛ ելիր. ցաւերդ երկուցն են հըսկայ.
Ո՛վ Մայր, աշխատի՛ն մը ծոցիդ մեջ կը խլրո՛սայ:

Փարիզ, 1897

Այս գրքի մասին ասում են, որ
այնտեղ գտնվում է մի քանի
հարյուր տարեկան անտիկ
գրքերի հավաքածու:

Սա հարկի անվանումն է, որով
այս գրքերը հանդիսանում են
հինգերորդ դարի և յոթերորդ
դարի միջև գրված:

Փոքր լինելով, այս գրքերը
հարուստ են պատմական
և գիտական տեղեկությամբ
և մեծ կարգի են:

Սա անկասկածաբար մի
հարուստ և անկրկնելի
գրքերի հավաքածու է
հայաստանի մասին:

Սա մի քանի հարյուր
տարեկան անտիկ
գրքերի հավաքածու է
և մեծ կարգի են:

Սա անկասկածաբար մի
հարուստ և անկրկնելի
գրքերի հավաքածու է
հայաստանի մասին:

ՄԱՍԻՆԻՆԻ ԳՐԱԳՐԱԿԱՆ
ՄԱՍԻՆԻՆԻ ԳՐԱԳՐԱԿԱՆ
ՄԱՍԻՆԻՆԻ ԳՐԱԳՐԱԿԱՆ

ՄԱՍԻՆԻՆԻ ԳՐԱԳՐԱԿԱՆ

ՓՈՔՐԻԿ ՀԱՅ ԳԵՂՋՈՒԿԻՆ ՊԱՏԱՀԱՐԸ

Սա անկասկածաբար մի
հարուստ և անկրկնելի
գրքերի հավաքածու է
հայաստանի մասին:

Սա մի քանի հարյուր
տարեկան անտիկ
գրքերի հավաքածու է
և մեծ կարգի են:

Սա անկասկածաբար մի
հարուստ և անկրկնելի
գրքերի հավաքածու է
հայաստանի մասին:

Սա մի քանի հարյուր
տարեկան անտիկ
գրքերի հավաքածու է
և մեծ կարգի են:

ՓՈՔՐԻԿ ՀԱՅ ԳԵՂՋՈՒԿԻՆ ՊԱՏԱՀԱՐԸ

Հ Ե Ք Ե Ա Ք

ՓԻԵՌ ՔԻՅԵԱՌԻԳ

Էրջին իրիկունն էր այդ չարագուշակ 1895 տարւոյն ուր՝ Ոճիրը աշխարհիս վերեւ սաւաննեցաւ: Մոլիոանդ ու թալանող անբաններու բազմութիւններ խելայեղ կառավարութեան մը հրամանովն արձակուած էին հայ գիւղերուն վրայ: Քանդիչ ուժերը պաշարած էին աշխատութեան և խաղաղութեան ժողովուրդ մը: Դիմադրութիւնը զոր փորձեցին մէկ քանի երիտասարդներու խմբակներ՝ ջախջախուեցաւ, խուլ ձորերուն խորը, **խուճաւարտիս զինուորականութիւնէն, և ծերերուն, տղաքներուն ու կոյսերուն տկարութիւնը գազանի ճիրաններու մէջ բզկտուեցաւ և լղրճուեցաւ:**

Հրոսները քաշուած էին հիմայ, մահու խրախճանքը դադրած էր, բայց արհաւիրքը դեռ կը յածէր ամայացած գիւղերն ի վար: Հրդեհուած եկեղեցիներն իրենց վտիտ սեւ կմախքները կը ցցէին. կործանած տնակներն ու այրած արտերը իրենց համր մերկութեանը մէջ կը սրսփային. փողոցները դատարկ էին: Ողջ մնացողներն իրենց ծակերուն մէջ սմբած կը կենային, աներեւոյթ, որպէս թէ ամենքը հողին տակ թաղուած ըլլային:

Չմեռը կուգար աւարտել մարդկային ձեռքերուն գործը: Ձիւնը ճամբաները գոցեց, հաց չունեցող խեղճ մարդիկը բոլո-

րոզին առանձնացուցի. և սպանիչ հովերը կրակ չունեցող խոնարհ հիւղակներուն վրայ խուժեցին:

Այդ կաղանդի նախորդ իրիկունը, ոչ մէկ լոյս երեւցաւ պատուհաններուն մէջ, և ձիւնապատ երդիքներէն ոչ մէկ երգ բարձրացաւ:

Քամին կ'անցնէր միջոցին մէջէն, և իր ոռնումը, միայնակ, կ'երկարաձգուէր ամայի գիւղերուն մէջ, մեծ մահերգի մը պէս:

Սակայն մահը առերեւոյթ էր: Խոռովեալ, դանդաչկոտ ու յամառ գոյութիւններ, ձիւնին տակ ու լոռութեան մէջ, կը տեւէին: Հոգիներ խուլ կերպով կը բարախէին սառած աղջամուղջին խորը: Անէծքներ, ողբեր, աղօթքներ ու ցասումներ կը գեռային, աննշմարելի, այդ տժգոյն անշարժութեան մէջ:

Եւ անս պատահարը, որ այդ գիւղերէն մէկուն մէջ, Ք...ի մօտերը, տեղի ունեցաւ, վերջին իրիկունն այն տարւոյն որ մահ հոտեցաւ,— տարօրինակ պատահար, զոր ինձի պատմեց՝ երազի մը մէջ՝ խորհրդաւոր անձանօթ մը:

* *

Գիւղին խրճիթներուն ամենէն տխեղձին մէջ, գիշերուան շատ յառաջացած մէկ պահուն, տասնչորս տարեկան տղեկ մը կը յապաղէր մտմտալու: Տեսեր էր՝ այդ աշունին անիծուած օրերուն՝ արիւնոտ աչքերով մարդիկ, որ իր հօրը վրայ յարձակեր, բիրի հարուածներով զայն զգետներ, անոր գլուխը կտրեր և գնդակի պէս իրարու նետեր ու յետոյ ուրախութեան աղաղակներ արձակելով մեկներ էին՝ հետերնին քաշկրրտելով իր քոյրը, տասերեք տարու աղջնակ, զոր մօրը զրկէն յափշտակեր էին: Իր ամբողջ խեղճ գիւղին հեծելն իմացեր էր մարդկային մրրիկի մը անցքին ներքեւ: Տեսեր էր իրենց փոքրիկ եկեղեցւոյն տրտմօրէն այրիւր ամբարիշտ ամբոխի մը քրքիջներուն առջեւ: Անկից ի վեր, տնակին մէջ քաշուած կ'ապրէր, իր երկու պզտիկ եղբայրներուն հետ որ իրենց հօրը ետեւէն կուլային, և իր մօրը՝ որ, խենթեցած, հին օրերու խաղեր կ'երգէր: Օրեր անցուցեր էին առանց

ուտելու: Ընտանիքի փոքրիկ հայր, զացեր էր աշխատիլ իրենց գիւղին այն մէկ քանի մարդոցը քով, որոնք դեռ քիչ մը ստակ կրնային ունենալ. յետոյ դիմեր էր մօրուեղ, գիրուկ օտարականներու, որոնք աղէտքէն ի վեր գիւղին մէջ կ'երթեւեկէին, և որոնք՝ իրենց բաշխած հացին փոխարէն՝ պապենական հաւատքին ուրացումը կը պահանջէին. ատի զինքը խոցեր էր, և այլ եւս չէր ուզած տեսնել այդ մարդիկը, որ իր երկրին դաւանանքները կը նախատէին: Շատ անգամներ արիւնեղու աստիճան ծեծ կերած էր Տաճիկներէն՝ այն կատաղի նայուածքին համար զոր անոնց կ'արձակէր փողոցներուն մէջ քովերնէն անցած ատենը: Տուն դառնալուն լուիկ մնջիկ ինքզինքը կը կրճէր՝ մտածելով որ անկարող էր աշխարհիս բոլոր Տաճիկները մորթելու:

Տարօրինակ տղայ մը եղած էր միշտ: Ամենափոքրիկ հասակէն իսկ՝ իր ծնողքին կշտամբանքներուն դէմ կ'ըմբոստանար: Յաճախ կ'երթար անտաններուն մէջ թափառիլ, օձերէն ու գայլերէն աներկիւղ: Մէկէ աւելի անգամներ գետին հոսանքին մէջ ինքզինքը վտանգած էր՝ անուշադրութեամբ շուրը ինկած պզտիկ աղջիկներ ազատելու համար: Քիչ կը խօսէր և իր ցանցառ խօսքերուն մէջ վրդովիչ վաղահասութիւն մը ցոյց կուտար. կ'ուզէր ամէն բան գիտնալ: Հարցումները զոր հօրը կ'ուղղէր, միամիտ գեղջուկը կը շուարեցնէին: Օր մը հարցուց անոր թէ ինչո՞ւ իրենց գիւղին ծեր վաշխառուն, այդ անքան տգեղ ու չար մարդը, երջանիկ կեանք մը կ'անցընէր, մինչդեռ իր հայրը որ բարի մարդ մըն էր, օրն ի բուն իր արտի բրդուճին վրայ կ'ըսէր, հազիւ կտոր մը հաց կը գտնէր իրեն ու իր ընտանիքին համար. ուրիշ անգամ մը անոր հարցուց թէ ինչո՞ւ մարդիկ Տաճիկներու և Հայերու բաժնուած էին և ինչո՞ւ առաջինները, ծոյլ ու բիրտ, վերջիններուն ճակտին քրտինքովը կ'ապրէին ու անոնց դատանքը նախատինքներով ու կեղեքումներով կը վարձատրէին: Հայրը կը պատասխանէր թէ այդ բաները մարդոց հասկացողութենէն վեր էին, թէ երկնքին խորը աներեւոյթ էակ մը կար, բոլոր

մարդոց հայրը, մեծ ծերունի մը, Աստուած անունով, որ կեանքը շտկրտած էր իր ըմբռնած ձեռովը, և թէ ամէն բանի պէտք էր հանդուրժել՝ քանի որ Աստուած այդպէս կ'ուզէր. որովհետեւ ամենամեծ փորձանքներ յառաջ կուգային եթէ մարդ տրտնջար անոր դէմ: Աւելի ընդարձակ տեղեկութեանց համար, խորհուրդ տուած էր որ երթայ տեսնուի քահանային հետ որ այս մասին երկար բարակ կրնար խօսիլ: Քահանան միեւնոյն բանը կրկնած էր, և աւելցուցած էր թէ Աստուած երկնքին մէջ երանաւէտ կեանք մը պատրաստած է այս աշխարհիս մէջ չարչարուողներուն և թէ անկից պիտի վտարուին աշխարհիս չարերն ու հզօրները որոնց կը սպասեն յաւիտենական պատուհասներ: Աղէտքի օրերուն, պատիկ գեղջուկը տեսեր էր գիւղին ծերունիները որ բազուկներնին երկինք կը բարձրացնէին և կը պաղատէին Աստուծոյ որ իրենց օգնութեան հասնի: Բայց Աստուած տեղէն չէր շարժած, ու լիբբ սուրբերը Աստուած աղերսող դողդոջուն բերաններուն մէջը մխուեր էին:

Ձէր հասկնար, ու գաղափարն ունեցաւ երթալ տեսնել այդ Աստուածը, որուն բարութեան կերպը զինքը կը զարմացրէր, անձամբ անկից բացատրութիւն առնելու համար այս աշխարհիս իրերուն վրայ:

Այդ իրիկունը, ամէն ատենէ աւելի այդ գաղափարին կը մտածէր: Երեք օրէ ի վեր ամբողջ ընտանիքը անօթի էր: Ձիւնը ամէն հաղորդակցութիւն կտրած էր: Մնացեր էին միս-մինակ, քաղցին ու ցուրտին հետ դէմ առ դէմ: Այդ առաւօտն իսկ պղտիկներէն մէկը մեռեր էր, անսուղութենէն հատած, ինչպէս նիհար մոմ մը որ մեծաբոց կրակի մը առջեւ կը հալի: Միւսը, անկիւն մը կծկտած, անձայն ու անշարժ կը կենար քուրջի ծրարի մը պէս: Մայրը, Ղային տագնապներէ ուժասպառ, գետինն ինկած փռուած էր, ծանր թմրութեան մը մէջ ընկղմած: Ու գիշերը ողողած էր անձրագ ու անպատուհան խրճիթը, զոր դուրսը ոռնացող հովն ուժգնապէս կը ցնցէր: Մութին մէջ տեսաւ, կանգուն, իր

հօրը կտրուած գլուխը, որուն աչուրները արիւն կուլային: Շուրջն իր եղբօրը մեռնիլն զգաց: Ու այդ սեւ լուսթիւնը կը խեղդէր զինքը: Որոշեց վերջ տալ: Ա՛լ ուրիշ բան չէր մնար բայց եթէ երթալ Աստուած տեսնել:

Լսեր էր որ Աստուծոյ քով տանող միակ ճամբան մահն էր: Եւ գիտէր թէ մեռնելու համար պէտք էր ցուրտէն սառիլ կամ անօթութենէ սպառիլ: Երկրորդ միջոցը շատ երկայն էր: Որոշեց առաջինին դիմել:

Առանց բառ մը ըսելու կամաց մը դուռը բացաւ, դուրս սահեցաւ, գնաց ձիւնին մէջ պառկեցաւ, ու մահուան սպասեց:

*
**

Այն շաւղէն որով ձիւնի հատիկները երկնքէն երկիր կ'իջնեն, փոքրիկ հողին դէպ ի վեր թռաւ: Աղջամուղջին մէջէն բարձրացաւ, հովերէն տարուբեր, ձիւնի հատիկներուն զարնուելով, ու շնչասպառ էր երբ հասաւ երկնքին մեծ ոսկի դրանը սեմին առջեւ:

Շատ ատեն անցաւ մինչեւ որ հրեշտակները դռները բացին: Կաղանդը տօնելու վրայ էին, և բաւական սպասուցին, ինչպէս որ նոյն բանը կը պատահի աշխարհիս մէջ՝ հարուստի տունները. այն աստիճան որ ցուրտէն փատցած, անհամբերութենէն կատղած, փոքրիկը քիչ մնաց պիտի զղջար երկրէն հեռացած ըլլալուն. բայց այն գաղափարը թէ վերջապէս Աստուծոյ հետ պիտի խօսէր, — արդէն մտքին մէջ պատրաստած էր այն մէկ քանի ծանր խօսքերը զոր անոր պիտի ըսէր, — և Աստուծոյ բերնէն իսկ մեծ բացատրութիւնն իմանալու յոյսը, զինքը սրտապնդեցին, համբերութիւն ու քաջութիւն տուին իրեն:

Բայց երբ դուռը բացուեցաւ, իր աչքին պարզուած տեսարանը զինքն այնքան զմայլեցուց որ վայրկեան մը ամէն բան մոռցաւ: Հեշտական գաղջութիւն մը զինքը պարուրեց, փայփայիչ, թուլացուցիչ: Այդ տեղը լեի-լեցուն էր լոյսերով,

ու պաշտելի բուրումներ կը ծածանէին հոն, որպէս թէ շատ մեծ ու շատ շքեղ եկեղեցի մը ըլլար, շատ աւելի գեղեցիկ քան երկրիս վրայ տեսնուածները:

— Ո՞վ ես դուն, հարցուց դուռը բացող հրեշտակը:

Նեղսիրտ ձեւ մը ունէր, իւրախճանքին ճիշդ մէջտեղը այս անակնկալ այցելութենէն անհանգիստ եղած ըլլալուն համար:

— Երկրի զաւակ մըն եմ ես, պատասխանեց տղեկը:

— Ի՞նչ մտածելով այս ատեն, ու այս գիշեր, ելեր եկեր ես: Ի՞նչ կ'ուզես: Անցագիր ունի՞ս:

— Չունիմ և չեմ գիտեր ատոր ի՞նչ ըլլալը: Ես տղայ մըն եմ որ մէկուն գէշութիւն չէ ըրած, և կ'ուզեմ Աստուած տեսնել:

Հրեշտակը զարմացած էր քահանայէն վկայական չունեցող և ներս մտնելուն պէս Աստուծոյ հետ տեսակցութիւն մը խնդրելու համարձակող այս հոգիին տարօրինակ ժամանումէն: Բայց տղեկը կը պնդէր. կ'ըսէր թէ շատ կարեւոր բաներ ունէր Աստուծոյ ըսելու և մատղաշ ալ էր ու շատ սիրուն. հրեշտակը հաւանեցաւ զայն Աստուծոյ մօտ տանիլ, պայմանով որ անհարկի բան մը չընէ:

Սրահէ սրահ, առաջնորդեց զայն Արքայութեան մեծ ամփիթատրոնը, ուր այդ իրիկունը Աստուած հրեշտակներն ու «արդար»ները հաւաքած էր՝ կաղանդը տօնելու համար:

Ի՞նչ ազուր էր: Տղեկը, շլացած, կը դիտէր: Սրահները որոնցմէ կ'անցնէին, շատ աւելի մեծ էին քան իր երկրին դաշտերը: Օդը հոն լուսաւոր էր և փաղփուռ երանգներով խայտաբղէտ: Չեղունները հեռաւոր էին ու խորունկ՝ երկինքներու պէս, և արտակարգ գոյներով աստղեր հոն կը պտուտքէին անպատում երաժշտութիւնով մը: Անծանօթ անուշահոտութիւններ միջոցին մէջ կը ծածանէին: Հրեղէն ծառեր կը ցցուէին, պրիսմակաթոյր բոցերով տերեւաւորուած, արեւներ կրելով իբրեւ պտուղ: Մեծ կապոյտ թռչուններ, փոսփորափայլական թեւերով, ծիածանաձեւ պո-

չերով, երգելով կը թռչտէին: Կակուղ ու թաւշենի յատակէն կը սլանային մեծ ծաղիկներ ներդաշնակ ձեւերով և որոնց բաժակները կնոջ դէմքերու պէս կը փթթէին:

Այս ծայրայեղ պերճանքը, այս փափկութեանց առատութիւնը տղեկին տխեղծ ու մսկոտ հոգին կ'ընդարմացնէին: Բոլոր այդ բաները այնքան քաղցր, այնքան արբեցուցիչ էին որ վախցաւ թէ տկարանայ և հարկաւոր ուժգնութեամբը խօսելու անկարող դառնայ: Գերագոյն ճիգ մը ըրաւ, և մտածումը սեւեռեց յիշատակին վրայ իր ընտանիքին զոր վարը թողած էր տառապանքի ու խաւարի մէջ:

— Աճապարե՛նք, խնդրեմ, ըսաւ ծերունի հրեշտակին որ իրեն կ'առաջնորդէր: Կ'ուզեմ անմիջապէս Աստուած տեսնել: Հրեշտակը կը վարանէր:

— Դժուար է այս ժամուն զինքը տեսնել: Արդէն ան սովորութիւն չունի պզտիկ տղոց հետ խօսելու: Աւելի լաւ է որ իր դիւանադպիրներէն մէկը տեսնես:

— Կ'ուզեմ Աստուած տեսնել, պնդեց տղեկը:

Վերջապէս հասան մեծ ամփիթատրոն: Անհամար բազմութիւն մը այնտեղ շարուած էր ճոխ խնջոյքի մը շուրջը: Տղեկը մօտեցաւ: Պերճափարթամ սեղանը կ'երկննար, երկնաւոր համադամներովը ծանրաբեռնուած: Հազար տեսակ խորտիկներու, կարկանդակներու և մրգեղէններու մէջ, նշմարեց, շողշողուն անօթներով՝ կաղանդի համբաւաւոր հայկական կերակուրները, Արքայութեան եղանակով պատրաստուած. անուշապուրը, հոսուն արշալոյսով շինուած, լուսնի փրթուծներով պճնուած, վրան ծիրկաթինի փոշի ցանուած. քրքմաներկ փիլաւը, յաւերժական ձիւնով յօրինուած, հրեշտակի աչքերով զարդարուն, արեւծագի դեղինով երփնուած. դոնդողը, ամառուան երկնքի ամպերով կազմուած, աստղի կտորուանքներով ծակծրկուած և լուսնի լոյսով փոշեցան: Այդ բոլորը կը փողփողէր, կը պսպղար լոյսերու և ծաղիկներու խօլ գեղխութեան մը մէջտեղը: Եւ սեղանին չորս կողմը, մերկ սերորէներու օղածածան հոյլեր անվախճան երանութեան տաղը

կ'երգէին՝ կուսական հոգիի գոյնով եօթնադեաներու նուագման ընկերակցութեամբ:

Ծեր հրեշտակն էր որ խնջոյքին այս մանրամասնութիւնները կը բացատրէր:

Տղեկը ակնարկ մը պտըտցուց կոչնականներուն վրայ:

«Անշուշտ, կը մտածէր, այս հոգիները որ այստեղ, Տիրոջ տան մէջ, կը հրճուին, հոգիներն են այն մարդոց որ վարը դժբաղդ եղան եւ բարի եղան:» Յանկարծ կոչնականներէն մէկը ճանչցաւ. իրենց նախկին գիւղապետն էր, առջի տարին մեռած, խարդախ, բիրտ, յափշտակիչ, կեղեքիչ, կեղծաւոր ու շատ չար մարդ մը: Քիչ անդին նշմարեց վաշխառուն, իրենց գիւղին ահոելի վաշխառուն: Եւ ահա, ո՛վ արհաւիրք, տեսաւ Տաճիկներ, որոնք վայրագ ախորժակով մը խոշոր պատաններ կուլ կուտային, որպէս թէ մորթուած մարդու գլուխներ լափէին: Աչքերուն չհաւտալը եկաւ: Վիթխարի գայրոյթ մը կոկորդը սեղմեց: Աչքը վերէն վար պտըտցուց կոչնականներուն երկայն շարքին վրայ. ամենքն ալ պարարտ, այտեղ, ինքնագոհ հոգիներ էին, ապուշ ու անգուլթ կերպարանքով մը: Ուշադրութիւնը գրաւեց կտորիկ, ուռած, շատ տգեղ հոգի մը, որ աղուոր քերոբէ մը կը փայփայէր՝ իր լայնաբաց երախին մէջ աստղեր ընկուզելով:

— Ո՛վ է այդ մարդը, հարցուց հրեշտակին:

— Երկրի վրայ սեղանաւոր էր ան:

Ուրիշ մը, նիհար, կանաչորակ մոյնքով, աչքերը արիւնով ողողած, գազիւր ծիծաղով մը կը խնդար:

— Ո՛վ է այս մարդը:

— Երկրի վրայ Սուլթան էր ան:

Տղեկը կատաղութենէն ցատքեց: Գիտէր թէ ի՛նչ կը նշանակէին այդ սուլթան և սեղանաւոր բառերը: Իր հայրը երբեմն տարտամօրէն խօսած էր անոնց մասին: Ի՛նչ գործ ունէին այդ թշուառականները Աստուծոյ տանը մէջ:

Չգեց իր ծեր առաջնորդը, և խելայեղ վազքով մը դէպ ի Աստուած սլացաւ: Չայն նշմարեւ էր հեռուն, սեղանին գլուխը.

համաստեղութիւններով դրուագուած և լայն վարդագոյն ամպհովանիով մը ստուերուած մեծ ոսկի աթոռի մը վրայ:

Հրեշտակներու հոյլերը կը կենային անշարժ իր գլխուն շուրջը, հրամաններուն սպասելով: Քովերը ունէր պապեր, սուլթաններ ու կայսրեր որ իրեն գուարճալի պատմութիւններ կը պատմէին զինքը խնդացնելու համար: Ծերուկ, մօրուքին բոցավառ մացառին մէջ կնճռած դէմքը խորասոյգ, աչուրները փարոսներու պէս կարմիր, հսկայ պատաններ կը կլլէր ահաբեկիչ որկրամոլութեամբ մը:

Յանկարծ, ձայն մը թնդաց, անակնկալ, տարօրինակ, սրագոչ թէեւ մանրիկ.

— Տէ՛ր, մտի՛կ ըրէ ինձի:

Տղեկն էր:

Գլուխները ասդին դարձան, իրարանցում մը յառաջ եկաւ, և Աստուած յօնքերը պոստեց:

— Տէ՛ր, շարունակեց փոքրիկը, ես երկրի տղայ մըն եմ, և ինձի ըսած են թէ դուն բարի ես: Տեսայ որ բարիները կը տառապին հոն և չարերը երջանիկ են ու հօր: Եկած եմ քեզի հարցնել այս անիրաւութեան բացատրութիւնը: Բայց կը նշմարիմ որ հոս քու սեղանդ ընդուններ ես ոչ թէ մեր աշխարհին դժբաղդները, այլ սրիկաներն ու ճիւղաները: Իրա՞ւ է ուրեմն որ դուն մարդոց հայրն ես. իրա՞ւ է որ դուն բարի ես. պատասխան տուր:

Հրեշտակները վրդովեւ էին, սերոբէները երգելէ դադարեւ, շատակեր երախներն այլ ևս չէին երերար. ապշուլթեան շարժում մը սեղանին շրջանն ըրեր էր: Փոքրիկ սուր ձայնը ահաւոր հնչականութիւն մը ստացած էր այդ մէկ քանի բառերն արտասանելով:

Աստուած ասդին էր դարձեր, դէմքը ծամածռած, արիւնը գլուխն ելած. իր խորին ռնգունքները բարկութենէ կը մխային:

— Այդ պղտիկ ստահակը դուռնէն դուրս ըրէք, խանչեց, և գիսաւոր աստղերով խարաղանեցէք հրեշտակը որ զինքն իմ Արքայութեանս մէջ մտցուցեր է:

Այն ատեն սրտմտութիւնն ընդլայնեցաւ ու բարձրացաւ

փոքրիկ ըմբոստ հողիին մէջ: Եւ այդ սրտմտութիւնն այնքան մեծ, այնքան գեղեցիկ էր որ տղեկը վայրկեան մը կարծեց թէ իր կատաղութեան պայթումովը պիտի կարողանար օդը հանել բոլոր այդ ստութեան տունը՝ այդ գէշ հայրովը մէկտեղ:

Կռուփը ցուցուց Աստուծոյ...:

Իսկոյն պաշարուեցաւ երկնաւոր ծառաներէն: Եւ ահա իր աչքերը մթնցան, իր շուրջն ամէն բան ցնդեցաւ և զգաց որ կը զահավիժէր լուսեան մէջ, խաւարի մէջ ու ցուրտի մէջ: Բայց յանկարծ տեսաւ կապուտակ ստուեր մը որ զինքը պարուրեց. տրտում քաղցրութիւնով մթին դէմք մը իր դիմացը երեւցաւ. սեւ ու տաք թեւեր զինքը բռնեցին իր անկումին մէջ. և խորունկ ձայն մը ականջն ի վար փսփսաց. « Եկո՛ւր ինձի հետ. ես Ապստամբն եմ ու Վոնտուածը. ես Եղբայրն եմ դժբաղդներուն. եկո՛ւր ինձի հետ. մենք պիտի կործանենք Անարդարութեան Տունը »:

Փարիզ, 1900 Յունուար

ԳԵՂՕՆ

Ի ՊԱՏԻԻ ՀԱՅ ԼԵԶՈՒԻՆ

ԳԵՂՕՆ Ի ՊԱՏԻԻ ՀԱՅ ԼԵԶՈՒԻՆ

ՆՁՊԷՍ գետ մը անհուն, հինաւուրց լեռներու անմատոյց բարձունքներէն ծնած, և որ անհաշուելի ժամանակներէ ի վեր արեւուն տակ կը պտըտցնէ իր թարմ կեանքը մշտահոս ու երգեցիկ, դուն կը վազես դարերուն մէջէն, ո՛վ գեղեցիկ ու քաղցր Լեզու Հայկական: Քու ակունքը կը կորսուի Անցեալին ալեւոր սարերուն մշուշին տակ խորհրդասքօղ: Առասպելախառն ստուերներուն վեհութեան ծոցէն, ինչպէս կաղնի մը հաստաբերձ՝ քու նորացայտ ուղիսինահոսմանդ վերեւ կանգուն՝ դեռ կը տեսնենք պայծառ դէմքը հսկայ դիցակերպ Հայկին, որ քու վրադ կաթեցուց Բռնութեան դէմ առաջին բազուկը բարձրացնող ըմբոստի իր նայուածքն առնական: Եւ մեր որդիական աչքերուն զմայլած խանդաղատանքը դեռ կը նշմարէ խրոխտ շնորհը գեղեցիկ Արային, որ քու եղերքդ ի վար պահ մը շողաց ինչպէս բուրաստան մը շուշաններու, ու յետոյ, Սիրոյ և Հայրենիքին հաւատարիմ, արի մահով մը մարեցաւ, մահով մը երփնավառ ու մաքուր ինչպէս կարմիր պարտէզ մը մեծ վարդերու: Ու մեզի աւելի մօտիկ ժամանակներուն ընթացքին մէջ, ինչքան դէմքեր մետաքսէ բամբիշներու, երկաթէ հերոսներու, խունկէ մարգարէներու և կրակէ բանաստեղծներու, որոնք իրենց երազը քու շուրերուդ մէջ հայելացուցին:

Հարիւր ցեղ, է՛ն հզօրներէն և է՛ն նուրբերէն, է՛ն վայրազներէն և է՛ն ազնիւներէն, քու ափունքներէդ անցան: Անոնցմէ շատերը, որ սեւ մտածումն ունեցան քեզ ցամքեցրնելու, իրենց բուռն անցքին յարուցած փոշիին մէջ թաղուելով կորան առյաւէտ, իսկ դուն՝ անոնց անձնիւրէն շող մը, երանգ մը, թոյր մը, զանակներ առիր յւ ամփոփեցիր քու ծոցիդ մէջ, քու պատմութեանիդ շքեղութիւնը անոնցմով պերճացուցիր, ու յամառ ու մշտակայտառ՝ դարերուն մէջէն քու վազքդ շարունակեցիր:

Ո՞վ մեզի վերստին լսելի պիտի ընէ մեծապանծ նուագները, ազնուական տաղերն ու ազատաշունչ յաղթերգները զոր ալիքներդ հնչեցուցին՝ այն ոսկեղէն օրերուն, երբ փառքին երիվարը քու հողիդ վրայ սիգարշաւ կը սուրար՝ Տիգրաններուն ու Տրդատներուն հուժկու ձեռքով առաջնորդուած: Ժամանակին խաւարներուն տակ թաղուած՝ կը քնանան անոնք: Բայց մենք անոնց արձագանգը կը գտնենք հզօր ու լիալիր համերգութեանը մէջ զոր դուն բարձրացուցիր Մեսրոպեան հոյլին աստուածային շունչին տակ, երբ աշխարհիս գեղեցկագոյն ծաղիկներով պճնուած ափունքներով մէջէն, ալիքներդ, բնիկ ծիրանիովդ հագուած և արեւուն բոլոր ոսկիովը լուսաշող, արքայական թափօրի մը մեծվայելչութեամբը ծաւալեցան:

Օր մը, մըրիկ մը քեզ սարսեց, և ջուրերդ, փրփրակուտակ, յորձանապտոյտ ու մեծամոռնչ, արջնաթոյր ու փալաւներով պատուտուած, անօրինակ երգ մը բարձրացուցին, մոլեգին ու դաշնաթաւալ, վեհօրէն դաժան ու քաղցրօրէն ահաւոր, երգ մը՝ կարծես սարսափով ու գլխութեամբ լեցուն հրեշտակապետի մը փողովն հնչուած երախաբաց դժոխքին արհաւիրքներուն վերեւ: Նարեկայ մոնագին հողին էր որ վրայէդ կ'անցնէր...

Ատեններ յետոյ, լուսնակ գիշեր մը աննման անուշութեամբ քեզ լուսածաղկեցուց. ջուրերդ, անդոյր ալեակներով, երանաւէտ յափշտակութեան մը մէջ մեղմօրօր, արծաթ նշոյլ-

ներու մեղրահոս տարափի մը տակ ցոլցուն, երգեցին նուագ մը սիրոյ և օրհնութեան: Շնորհալիին սիրտն էր որ վրագ կը ճառագայթէր...

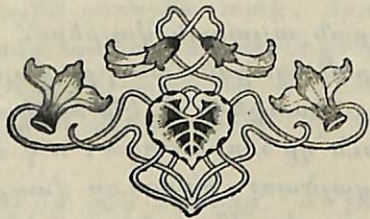
Եկան մեծ աղէտքի օրեր: Փառքն ու զօրութիւնը հեռացան ափերէդ: Թշուառութիւնը ծանրացաւ վրագ: Ժանտ հովեր իրենց սեւ թեւերով ծոցդ բզբտեցին: Արիւնի անձրեւ մը տեղաց վրագ ու քեզ կարմրեցուց: Դիակներու աղիողորմ շեղջակոյտներ ալիքներով վրայ ծփացին: Չուրերդ աղարտուեցան, փտութեան պիղծ գոյներ զգեցան: Ու պահ մը մահուան աղջամուղջն զգացիր քու վերեւդ հողաթեւ: Եւ սակայն քու ներքին կորովդ յաղթեց մահուան, և դուն վերակենդանացար, նորոգուած և աւելի քան երբեք երիտասարդ: Նոր դարուն մը ճաճանչեց, քու ջուրերդ մաքրեց, բիւրեղի թափանցկութիւն և մարգրիտի փայլ տուաւ անոնց. քնքուշ թեւերով գեփիւռ մը ծոցդ զովացուց, ափերով վրայ այգիներ փթթեցան, ու սոխակներ եկան՝ անոնց բարի ստուերներուն մէջ թաքչած՝ իրենց գորովոտ խաղերը գեղգեղել. Աշուղներուն երամն էր մեւանուշ...

Եւ այսօր, այնքան այլազան վայրերու, այնքան բազմաթիւ դարերու, այնքան տարանման իրադարձութեանց մէջէն անցնելէ, է՛ն մաքուր փառքերն ու է՛ն սոսկալի փորձանքները ճանչնալէ յետոյ, դուն կը հոսիս միշտ, ո՞վ Լեզու Հայկական, կը հոսիս առոյգ և պայծառ: Դարաւոր վազքդ քեզ չէ յոգնեցուցած, չէ ծերացուցած: Մշտանորոգ երիտասարդութեան գաղտնիքը քու մէջդ է: Դուն հիմա կը միացնես քու դասական մեծ օրերով ոսկեհուռ պատմութեանին պերճութիւնը աշուղական սատափաշող շրջանին փափուկ շնորհին. մերթ անպատում քաղցրութիւնն ունիս մեր մայրերուն գորովով ակաղձուն նայուածքին, մերթ կուռ փայլը մեր հերոսներուն արոյրէ հողիին. մերթ կը ցոլացնես ահեղ կարմիրը մեր գեհեւնական աղէտներուն, և մերթ արեգակնափայլ ճառագայթումը մեր ազնիւ յոյսերուն: Եւ քու ջուրերով բոլոր բերաններովդ դուն Ազատութիւնը երգեցիր, այնպիսի խոր, ուժեղ եւ

անուշ շեշտով մը, որ Արեւելքը ամբողջ ցնցուեցաւ, և զայն գերեզմանող խաւարին մէջէն ահա արդէն կը տեսնենք Մեծ Այգու մը առաջին ճաճանչներուն շողիւնը...

Ո՛վ մեր Լեզուն, հայելի՛ մաքրութեան, դորովի և արու-
թեան, դուն մեր հոգին ու մեր արիւնն ես, դուն մեր զրահն
ու մեր փառքն ես: Դուն ամենէն բարձր երեւոյթներէն մէկն
ես տիեզերական Ուժին: Որքան ատեն որ կեանքը երկրի վրայ
տեւէ, դուն պիտի շարունակես յաղթականօրէն քու վեհանձն
ու պայծառ զնացքդ ժամանակին անծայր դաշտերուն մէջէն:

Պոլիս, 1908 Հոկտեմբեր

ՏԵՍԻԼ

S T U Ի L

ՀԱ Կ՛ՏԵՍՆԵՄ՝ ողկոյզներն ոսկի՝ արհաւոյն սակ գըւարթ,
Տերեւներուն կսկանցին մեջ ծիծաղով մը յուսեղ
Ծաղկած բարի շոյանքին ներքեւ սիւքին խանդակաթ :

Չնոքեր, ձեռքեր կուգան, բիրտ, կտրել գրոյխներն այդ սնունդ,
Եւ կը շակին հրնձանին մեջ նետել, դե՛զ ողբական .
Ու զարշապարն անողորմ դանիճներուն մոլեգին
Կը ջախջախէ ողկոյզները շի հոյզով արբագան :

Բայց կստանան դիակէն կենսածորան սրտողին
Կը վերածնի Խաղողին հոգին, հըգօր աւելի,
Գինիին մեջ հրարորոք :

* * *

Ու կը տեսնեմ՝ հեզապար՝

Ահա հովունն սակ կ՛օրուի՝ օրհնեկեկով ու սիրով շի՝
Խարտիչագեղ հասկերուն վեշվեհուն ծո՛ւղը պայծառ .
Կը շողայ սուր մանգաղին կապոյտ փայլա՛կը ջրո՛սին,
Ու հասկերուն կը բափին փառ գրոյխներն անջատուած .
Ու կաղին մեջ կաննըւած, ՚ւ երափին մեջ ջաղացփին
Փըշրըւելով՝ կը դառնան փոշի անջարժ ու մեռած :

Բայց մանրանայ նշխարէն նահասակուած հասկերուն,
Կը վերածնի ծորեկին հոգին, վեհանձն աւելի,
Կենսապարգեւ Հացին մեջ :

* * *

Ու հիսկայ քեզ, ո՛վ սժգոյն

Անո՛ւշ Բրիստո, կը տեսնեմ՝ կայտի վրայ պաշտելի.
 Բու մեծ հոգիդ անարատ, ինչպէս ծաղիկ մ'անպատում,
 Կը կանգնեք յոյսն իր խաղաղ՝ պիղծ անհիմն վրայ կեանքին:

Յըցունցաւ ձե՛նք քանդիչ՝ անկտի վրայ վեհ ու տեսում,
 Բունեց վրդեղ ու քաղցեց սարաւ քեզ յո՛ւրը մըքին,
 Ու քեզ փայտին վրայ գտնեց:

Բայց կենսագրաւ քո մարմնեղ

Եւ ողիսահոս արիւնեղ՝ առաւել եւս աղուարոց
 Ու փրկագործ՝ վերածնաւ, կեանքով մը վառ ա՛յ յառեց,
 Հոգիդ, Գիկին գերագոյն, գերագոյն Հա՛ցը մարդոց:

* * *

Այսպէս եւ դուն, ա՛զգ Հայոց, նահասակներ մը վրեժեմ,
 Խորհրդաւոր՝ մեծութեանքն իր սարօրէն, սեւ քարին
 Ներքեւ Չարին, դարե՛հ ի վեր, բաղդով մը դժխեմ,
 Բըզիկ բըզիկ յօշոտում, կը շարձարուիս ցաւագին,
 Ներքանին սակ բռնութեան կը անըրիս անխընայ,
 Կ'ոգեարիս յանրօրէն՝ գտնում խայի մը վայրագ...

Բայց մօտ է օրն յարութեան. քո բիւրախոց արիւնդուայ
 Դառնակոշկո՛ւն մարմնեղ, Արեւելքին վրայ հասակ
 Խաւարապատ, փրկութեանն հաւար գոհին ու դահճին,
 Պիտի բղիւխն՝ նորոգիչ Ազատութեան Գիկին հուր,
 Արդարութեան Հացը սուրբ, եւ շուսախաղի գերդ արիին՝
 Եղբայրութեան վեհանոջ անձանցն երիցըս մաքուր:

Փարիզ, 1909

ՈՐԲԵՐԸ

Ո Ր Բ Ե Ր Ը

ՄԿԵՍԻՆ ջուրերուն վրայ կը փթթի սրբազան լոթոր. Ճափոնի դրախտներուն մէջ կը հրաշափայլի հերոսական քրիզանթեմը. Ելլադայի արեւուն տակ, ձիթենին իր արծաթ գեղօնը կ'երգէ: Ու մեր հայ հողը, ուր ատենով սօսին կը հնչեցնէր իր աստուածաբարբառ պատգամը խրոխտ և ուր՝ այգիներուն մէջ ճոխապանծ՝ վարդը կը տիրէր, հիմայ, աւա՛ղ, իբր ծաղիկ և իբր ծառ գերագոյն՝ իր որբերն ունի..

* *

Եղանակը ուր ասոնք կը ծլին, ո՛չ աշուն է ո՛չ գարուն, ո՛չ ամառ է ո՛չ ձմեռ: Ե՛րբ կուգայ՝ յայտնի չէ. ի՛նչքան կը տեւէ, ոչ ոք գիտէ: Հրաբխային բորբոքմանց շրջաններուն պէս, խորհրդաւոր ըստէ մըն է, ուր յանկարծահաս պայթումով մը, ամառնային փոթորիկներուն ամենէն ահաւորէն իսկ աւելի ուժգին ու քստմնելի մըրիկ մը, խաւարով ու չարիքով ամբողջ ուռած, կը սուրայ, կը խուժէ մեր երկրին վրայ, արիւն ու աղբ անձրեւելով, դիակներու և աւերակներու շեղջակոյտներ դիզելով: Ու երբ ան կ'անցնի ու կ'անհետանայ, ահա հողուն վրայ կը տեսնենք բուսած՝ այդ անթիւ տօգոյն ծաղիկներն ու փոքրիկ տխեղծ ծառերը որ մեր որբերն են:

* *

Ա՛խ, ի՛նչպէս տխեղծ են, և ի՛նչ ահաւորապէս տօգոյն:

Պերճ տերեւներով հագուած ու թռչունի երգերով թրթռուն հզօր ծառերուն, վառ գոյներով շողացող ու թրթռնիկներն հրաւիրող երջանիկ ծաղիկներուն չեն նմանիր: Մերկ են, վտիտ են, լուռ են, և տժգոյն, տժգոյն: Եղբրական նունուֆաբներ, անոնք կը տատանին՝ խեղճ ու թոյլ ճօճումով մը՝ արիւնի ծովուն մէջ ուր բուսած են:

**

Բայց և ինչքան գեղեցիկ են, ներքին գեղեցկութեամբ մը, անասելի ու վրդովիչ գեղեցկութեամբ մը՝ գեղեցիկ: Իրենց դալուկին մէջէն, կը ճառագայթէ, աւելի անուշ ու գրաւիչ քան է՛ն շքեղ ծաղիկներուն վարժամ երանգները, նշոյլ մը գերագոյն մաքրութեան. և անոնցմէ կ'արտաշնչուի բուրբ մը հոգեկան, աւելի ազնիւ քան նոյն ինքն վարդինը, բայց որ քիչերուն է զգալի:

**

Սովորական անցորդը որ կը դիտէ զանոնք, տրտմած ու շուարած՝ ի տես այդքան մերկութեան և այդքան դալկութեան, կը հարցնէ ինքնին. « Տէ՛ր Աստուած, տիեզերքի մէջ ամէն ծառ ու ծաղիկ գոյութեան պատճառ մը, իմաստ մը, դեր մը ունի, տեսքովը կը հրապուրէ, բուրմունքովը կ'արբեցընէ, պտուղներովը կը սնուցանէ, հիւթովը մեղր կ'ընծայէ կամ դեղ կ'ըլլայ ցաւերու. այս ողորմուկ տունկերը ինչո՞ւ են բուսեր, ինչի՞ կրնան պէտք գալ... »:

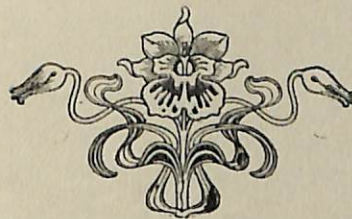
**

Բայց, եթէ անցորդին բանական լսելիքն ըլլայ այնքան նուրբ ինչքան պէտք է այս տարօրինակ բոյսերուն լեզուն իմանալու համար, պիտի լսէ ինչ որ անոնց դալկութիւնը կ'ըսէ իր անզիտակից ու խորունկ բարբառով:

**

« Մենք, կ'ըսէ այդ դալկութիւնը, ցաւագին ծաղկափթթումն ենք Արեւելքի տարապայման թշուառութեան. այս այլասերած և ինկած աշխարհին մէջ, մենք Անմեղութիւնն ենք որ կը տառապի, որպէսզի քնացած խիղճերն արթնցնէ, որպէսզի վերարծարձէ եռանդը անոնց որ Չարիքին դէմ կը մաքառին, որպէսզի մարդկութեան ցոյց տայ արհաւիրքն այն փտութեան ուր թանձր ու գարշահոտ խաւարի մը մէջ ընկղմած այս աշխարհը կը տապալտրկի, որպէսզի տիեզերքը մղէ՝ գթութեան գերագոյն շարժումով մը Արեւելքի ազատաբարներուն օգնութեան համնելու: Ու երբ հասնի օրը ուր գործը ամբողջապէս կատարուած պիտի ըլլայ, երբ Արեւելքը վերականգնի՝ ազատագրուած ու մաքրագործուած, մենք այլ եւս երբեք պիտի չերեւանք, և թռչնալից կանանչ ծառերն ու արեւոտ զուարթ ծաղիկները միայն պիտի օրօրուին այս հողերուն վերեւ: »

Փարիզ, 1909

Ա Մ Ա Ն Ո Ր

Մահամերձ է տարին: Այս իրիկուն, մարդկային ըն-
տանիքը պիտի տօնէ մեծագոյնն իր տօներուն: Պէտք
է ուրախութեամբ թաղել մեռնող տարին, և խնդալով վազել
ընդ առաջ նորեկ տարւոյն: Այսպէս կը հրամայէ հինաւուրց
Աւանդութիւնը. և Աւանդութիւնը, Կեանքի Օրէնքէն ուղղակի
ներշնչուող անվրէպ Բնագրին ձեռքով հիմնուած, գանձարանն
է խորին և յաւիտենական ճշմարտութեանց: Հարեւանցի ու
կարճատես դիտողին համար, քայլ մը եւս դէպ ի գերեզման
տանող այս իրիկունը՝ տրտմաբեր պէտք էր ըլլալ քան ցնծա-
ոթիթ: Բայց Աւանդութիւնն է որ իրաւունք ունի: Առողջ ու
հզօր մարդկութեան համար, Ամանորը՝ քայլ մը չէ դէպ ի Մահ,
այլ յաղթական հաստատումը համաշխարհային կեանքի մը շ-
տանորոգ անվախճանութեանը: Չէ՞ որ, աւելի տրամաբանա-
կան ու պայծառ գործադրումով մը այս գաղափարին, հին
հեթանոս օրերուն մէջ՝ Ամանորը կը տօնուէր տարուան այն
պահուն իսկ երբ Բնութիւնը ինքն ալ՝ ձմեռուան առերեւոյթ
մահէն յարութիւն առնելով՝ Կեանքի անմահ ու յարանոյն զօ-
րութիւնը կը հռչակէ: Ի՞նչ փոյթ՝ տիեզերական գոյութեան
անընդհատ մշտառոյգ թաւալմանը մէջ՝ մասնական ճակատա-
գիրը դէպ ի օրհաս հակող, իրենց վայրկենական դերը լրացնելու
մօտեցող անհատներու: Բնութիւնը բովանդակն ունի միայն
ինկատի, և բովանդակն անմահ է: Եւ ահա այդ անմահութիւնն
է որ այս իրիկուն կը տօնեն մահկանացու էակները, որոնց դեռ

տրուած է ատեն մը եւս բաժին ունենալ կեանքի աստուածային շնորհէն: Հին տարին ու նոր տարին՝ Յաւերժութեան անծայր ծովուն մէջ՝ միեւնոյն անցամաքելի և մշտաթաւալ ջուրին վէտվէտումներն են լոկ: Այս բերկրապասակ ու խրախճանաւոր թաղումը՝ հերքումն իսկ է Մահու սեւ ու սուտ գաղափարին, շնորհապարտ ծիծաղկոտ ողջոյն մըն է առ կեանքն անշիջանելի: Ու նոյն ատեն, ասիկա Տօնն է ուր Մարդկութիւնը կը պանծացնէ իր հոգւոյն ամէնէն մոայլ ծալքերուն մէջ իսկ թաքուն ապրող, կեանքի պայմանն ու հիմունքը եզող Լաւատեսութիւնը: Ասիկա Տօնն է ուր Մարդկութիւնը կ'ուզէ մոռնալ ցաւը զոր Անցեալը բերաւ իրեն, և խորխտ արու բազուկով մը վեր կանգնել յոյսը լաւագոյն Ապագային: Ասիկա Տօնն է հաւատքին զոր մարդ՝ հակառակ առօրեայ կենցաղին բոլոր տգեղութեանց ու տառապանքներուն՝ ունի գեղեցկութեանն ու վեհութեանը վրայ նոյն ինքն կեանքին, և այն տարտամ բայց յամառ համոզմանը թէ կեանքը անշուշտ կը դիմէ դէպ ի բարձր ու լուսաւոր Նպատակ մը, խորհուրդի ու խաւարի մէջ փաթթուած, բայց անհերքելի:

* *

Այսպէ՛ս է իմաստն այս Տօնին: Ու բնական, գեղեցիկ և օգտակար կը գտնեմ՝ այն մեծ խանդավառութիւնը որով դարերէ ի վեր մարդիկ կը տօնեն այս տօնը խորախորհուրդ: Եւ սակայն, մինչ բանականութիւնս լիովին համախոհ կը զգայ ինքզինքը անոնց որ կը հրճուին այս պահուս, ինչո՞ւ սիրտս, ճնշուած՝ անհո՞ւն անձկութեամբ, կը մերժէ մասնակցիլ համատարած բերկրանքին, ու նոյն իսկ կը խոցուի, կը տառապի այդ մեծազորող բերկրանքէն:

Աւա՛ղ, այս տօնը ուժեղներուն տօնն է: Ու ես կը խորհիմ՝ անդիմադրելի մղման մը տակ, իմ լեզուս խօսող ալեւոր պառաններուն, որ այս բոպէիս, հեռուն, Տաւրոսին ոտքը, սուզի ու մոխիրի մէջ նստած, իրենց բզքտուած գաւկները, իրենց

քանդուած օձախը կ'ողբան: Եւ խղճի խայթի մը պէս անգուժ ու անվանելի՛ կը հալածէ զիս տեսիլը եղկելի աղջիկներուն, որ իմ քոյրերս էին, ու լորճուեցան, ու անվրէժ մնացին...: Զղջիկի պէս՝ սեւ թեւերը բաց, տգեղ ու գազիր, գլխուս վերեւ կը պտուտքի, իր հպանցքովն ուղեղս կը ճանկրտէ՝ սա պժգալի բառը՝ կոտորած...: Ու վերջին աղէտքը, որուն յիշատակը օձածեւ կը զալարուի վզիս շուրջն ու կը խեղդէ զիս, նոր օղակ մըն է միայն, աւա՛ղ, երկարածիգ սեւ շղթայի մը...: Ահա՛ ամբողջ շղթան, որ կը յառնէ, կը ցցուի, կը դարձադարձի շուրջըս ու փշրուած ոսկորներու ճարճատումով մը ուսերուս վրայ կուգայ կը դիզուի ու կը ծանրանայ...:

Դուրսը, կը լսեմ, կը զգամ՝ այս մեծ քաղաքն ամբողջ, որ, իր բոլոր լոյսերը վառած, իր ուրախութեան բոլոր աղբիւրները բացած, հզօր հնչուն վճիտ ծիծաղով մը կը խնդայ:

Եւ ինչո՞ւ չխնդայ: Իր զաւկրները դարերէ ի վեր ուղխօրէն թափեր են հերոսի արիւնը և մտածողի քրտինքը, ու կանգներ են փառք մը անխորտակելի ու տիեզերաշող, որուն առջեւ, զմայլած, ծոնկի կուգայ երախտագէտ մարդկութիւնը: Իր բոլոր ձեւերով՝ Ուժն է որ կը ծաղկի ու կը գահէ հոս, և հրճուանքը բնական արտադրումն է Ուժին. ինչո՞ւ չխնդայ այս Քաղաքը:

Իմ ցեղս, — ու ո՛րքան երկայն ատեններէ ի վեր, ափսո՛ս, — մոլորեր է Փառքի բարձրագէտ արեւազօծ ճամբէն, և մուժ դաժան ձորի մը մէջ է ինկեր՝ անտուն, անզէն, ուժաքամ: Ի՞նչքան վէրք իր ճակտին վրայ, և՛ աւելի կսկծալի քան վէրքերը՝ ի՞նչքան անարզանք...:

Անձկութիւնը, որ կը պարուրէ սիրտս, կը ստուարանայ, կը կարծրանայ, անմարտնելի ցաւով մը կը զալարէ ջիղերս բոլոր: Ու դուրսը՝ երջանիկ քաղաքին ծիծաղը կը մեծնայ, կ'ընդլայնի, եւս քան զեւս հնչուն ու զուարթ:

Ինչի՛ կառչիլ՝ այս լքման մէջ, ի՞նչպէս գտնել սփոփ: Ինչո՞վ սրտիս վրայէն նետել այս լեռը...: Որովհետեւ ես չեմ կարող համակերպիլ այս ճակատագիրն ընդունելու,

և զլուխս ծոած՝ մրմնջելու. « Այսպէ՛ս է մեր բախտը :

Ընդունիլ յաւիտենական զոհի բախտը, և մեր հին քրո- նիկազիրներուն ու եղբերգակներուն պէս ողբալու մէջ գտնել միխթարանք, ո՛չ, ես այդ չեմ կարող:

Կեանքը պէտք է դէպ ի մեծութիւն ձգտի: Լաւագոյն է մահը քան կեանք մը անփառունակ:

Ողբը՝ ճնշող, փոքրացնող, խեղդող է. տկարութեան զա- ւակ՝ ան կը բազմապատկէ տկարութիւնը, ան կ'ապականէ, կը տգեղցնէ կեանքին դէմքը: Իէպ ի մեծութիւն խոյացող կեանքը՝ հրճուանքով կը վարձատրուի, կը պսակուի. ու հրճուանքին մէջ է որ կեանքն իր լիալիր, գեղեցկագոյն ու ճշմարտագոյն տեսիլը կը զգենու: Ազնիւ ու բեղուն ուժին յաղթական ինքնարբեցութենէն կը ծնի հրճուանքը, և ան կը կազդուրէ, կը մեծցնէ, կը թեւաւորէ հոգին:

Իմ ցեղս պէտք է վրայէն մէկդի նետէ այս անբոյժ ցա- ւագարի, անվերջ սգաւորի քուրձը: Պէ՛տք է որ ան ալ ուժեղ- ներուն շարքին մէջ կանգնի և հաղորդակից ըլլայ մարդկային մեծ հրճուանքին...

Բայց ի՛նչ լոյս է այս որ կը ցաթի յանկարծ՝ հոգիս պա- շարող մութին մէջ: Աղէտքի, խեղճութեան, արհաւիրքի պատկերները կը ցնդին. ու դէմս կը կանգնին արութեան, առաքինութեան, տաղանդի ջահերը, զոր իմ ցեղս, իր բազ- մամեայ արկածալից դժնդակ ուղեւորութեանը մէջ պատմու- թեան լեռներէն ու ձորերէն, վառեր է՝ հոս ու հոն՝ իր վրայ խուժող ու գինքը խեղդել ուզող խաւարին երկայնքը: Ահա մեր հին օրերու քաջերը, անոնք որ յաղթել գիտցան ու ցեղիս պատիւը բարձր բռնեցին. ի՛նչ փոյթ որ քմահաճ համբաւը անոնցմէ շատերուն անունը փողարած չըլլայ մէկ ծայրէն միւսն աշխարհիս. մենք գիտենք որ է՛ն մեծ քաջերուն չափ քաջ եղանք անոնք:

Ահա նոր օրերու մեր հերոսները. ի՛նչ հսկայ ճիգ՝ Ազա- տութեան ափ մը տարիաւորներու կողմէ անօրինակ յանդրգ- նութեամբ լարուած. չէ՞ որ այդ ճիգն էր Արեւելքի թմբիրը պատող ու վճռական կերպարանափոխութեանց ուղին հար- թողը: Ահա մեր իմաստունները, հայրագորով խոհական նա- հապետի դէմքեր վաղնջուց դարերուն, ժողովրդասէր ազգա- պետի, խիզախ ռահվիրայի, բոցեղ քարոզչի վեհ ստուերներ՝ նոր առեւններու մէջ յայտնուած: Եւ ահա հանճարը ցեղին, իր հոյակապ լեզուին մէջ շողացայտ, քերթողական ու գեղար- ուեստական քանի մը շքեղ ստեղծագործութեանց մէջ մինչեւ վսեմագոյն կատարները բարձրացած: Ի՛նչ փոյթ որ ասոնք պաշարուած, սեղմուած, ըլլան մթութեան ու հիքութեան շատ մեծ զանգուածներով: Ինձի համար, այս բոպէիս ասոնք են մեր պատմութիւնը, ասոնք միայն: Մնացեալը բոլոր՝ մղձաւանջ մըն է, երկարօրէն ծանրացած՝ կուրծքին վրայ իմ ցեղիս, և օր մը ամբողջապէս պիտի փարատի ան- տարակոյս: Ծնշուած կուրծքին տակ, սիրտը մնացեր է տաք և առոյգ, ապրելու և ստեղծագործելու մի՛շտ կարող: Մնաց- եալը՝ ինչպէս սիմունն է, հզօր ու ապուշ սիմունը, որ ուղե- ւորին վրայ կը յարձակի ու կը զգեսնէ զայն: Բաւ է որ, սիմունին անցելէն յետոյ, ուղեւորը, տապալած բայց չխոր- տակուած, գիտնայ ոտքի կանգնիլ, դարմանել իր վէրքերը և շարունակել իր ճանրան:

Այո՛, դուն պիտի շարունակես քու ճամբադ, Հայ ժողո- վուրդ, ծեր ու անխոնջ ուղեւոր: Աչքդ քու անցեալիդ լուսաւոր հանգրուաններուն յառած, պիտի կանգնիս, վէրքերդ՝ անգամ մը եւս՝ պիտի դարմանես, և քու վրադ հաւատքով լեցուն՝ պիտի քալես: Գուրդերդ դեռ լրիւ չես կատարած:

Հեռու քենէ, վհատութիւնը: Պէտք է յաղթել թշնամի ճակատագրին: Պէտք չէ ընդունիլ տկարի բաղդը: Տկար չե՛ս դուն: Նիւթական անգօրութեանդ մէջ՝ դուն ունիս ուժը գերագոյն, հոգեկան ուժը: Գիտակցութիւնն ունեցիր այդ ուժիդ, նետէ՛ վրայէդ ստրկութեան ու տառապանքներուն դի-

զած հիւանդագին ժանգն ապականարար, ամփոփէ՛ կորով-
ներդ, միացուր ու դաշնաւորէ՛ զանոնք, անոնց զլուխը դիր՝
իբր առաջնորդ՝ իմացական կորովը, և քալէ՛, ապրէ՛, գործէ՛,
քու փառքիդ և քաղաքակրթութեան օգուտին համար:

Բարո՛վ եկաւ ուրեմն Ամանորը: Օրհնեա՛լ ըլլայ կեանքի
Տօնը: Թօթուէ՛ զրգլեակներդ, սրբէ՛ արցունքներդ, ու սիրտդ
յոյսով լեցուն, Հայ՝ ժողովուրդ, ինքնավստահ ու արի նա-
յուածքով մը՝ դուն ալ ողջունէ՛ Նոր Տարին:

Փարիզ, 31 դեկտ. 1909.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ

ԴԻ ԻՑԱԶՆԵՐԳՈՒԹԻ ԻՆԸ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԴԻԻՑԱԶՆԵՐԳՈՒԹԻՒՆԸ ⁽¹⁾

ԻԻՑԱԶՆԵՐԳՈՒԹԻՒՆ, այո՛, եւ ո՛չ ողբերգութիւն...

Սեւ եւ շուրերը որ մեր երկրէն կուգան,
Աւելի սեւ քան հաւաքուած սեւուրիւնը բոլոր զիշերներուն
Որ աշխարհի ծնունդէն ի վեր արեւն սօղեցին...
Գետերը, հիսնա, կարմիր եւ հոն՝ մեր մարտիրոսներուն արիւնովը,
— Կարծես պողոտաները Մահուան՝ ծածկուած վարդերով ցաւագին.
Դաշերը հիսնա ձերմակ եւ հոն՝ շեղջակուսեալքը մերկ դիակներուն՝
— Կարծես պարտեզները մահուան՝ դաշխառու գ շուշաններով ծաղկազարդ.
Լիճերը հոն մեծ աջիւր եւ դարձած՝ արցունքով շեցուն,
Որ իրենց շուրջ սիրող անայրաքեան վրայ կուշան.
Լեռները, իրենց ոսքը կասարուած ոճիրէն դողախար,
Խեղալեղ հովերով իրենց սարսափը կ'աղաղակեն աշխարհի չորս
ծագերուն,
Ու կը ցցեն, կ'երկարեն իրենց աշերտ գլուխները քափուր միջոցին մէջ,
Փնտռելով Մասուածը որ պիտի գայ վրեժը յառժեղ այդ անմեղներուն...

(1) Այս ներքուածին ճրանգներէն հրատարակուած է Mercure de France հանդէսին մէջ:

Աշխարհ անբողջ, Արհաւիրքի սիրապետութեան սակ կ'իսծ,
 Կը ցնցուի այդ գերագոյն արհաւիրքէն, որ իր մեծութեամբը կը գե-
 զանցե բոլոր սիրագործութիւնները Չարին .

Աշխարհ անբողջ՝ զարհուրած՝ նայուածքները կը դարձնէր դէպ ի հոն .
 Ու բոլոր բերանները կը գոչեն՝ « Անօրինակ ողբերգութիւն, մեծա-
 գոյնը ողբերգութեանց » :

Ես կ'ըսեմ՝ Դիւցազներգութիւնն, ու մեծագոյնը դիւցազներգութեանց .
 Ու եթէ չեմ հաւատար, պահ մը ձեր այգերը փակեցիք ներկայ ժամու
 տասրանին ,
 Եւ դարերու անհուն կտաւին վրայ տեսիք պարզուիրը հերոսական վեպին
 գոր այդ ժողովուրդը հոն գծած է :

* * *

Ահա՛ հինաւուրց օրերը պատմութեան առաջօրին .
 Արեւմտոսփի ցեղ մը կը բաժնուի հեղինակական հողերուն արծաքափայլ
 աշունկներէն ,

Ծովը կ'անցնի, ոտք կը դնէ հողուն վրայ մուսյը Ասիոյ ,
 Կը ֆաշէ արկածախնդիր ու խրոխտ գնացումը մը ,
 Ու կ'երթայ միևնոյն դիրքական աշունկը Վանայ մեծ լճին՝
 Գեղեցկագոյն ծաղիկներով եւ հնագոյն աւանդալիկներով զարդարուած,
 Միևնոյն ոտքը վեհաշուք Արարտիւն, սպիտակներ նսնապետին որ
 Արեւելքին կը նախագահէ ,

Հոն կը կանգնէ իր վրանը ,
 Կը հաւաքէ իր շուրջ եւ կը ձուլէ իր մէջ
 Բնիկ ժողովուրդները որոնց վաղնջական արութիւնը
 Կը մարտնչէր դարերէ ի վեր արիւնդուրջ Ասորեստանին դէմ,
 Ու կ'ըսէ՝ « Այստեղ է իմ տունս,
 Այստեղ պիտի կատարեմ իմ առաքելութիւնս,
 Բարբարոսներուն ֆարոգել Արեւմտոսփի ազատ ոգին,
 Արեւմտոսփին ծանօթացնել մոգութիւններն Ասիոյ ,
 Միևնոյն այն օրն ուր Արեւելք ու Արեւմտոսփ ,

Ազատութեան յաղթական շոյսին մէջ, եղբայրանան » :

Եւ անա կը ծնի ազգը՝ ողբերով Արեւմտոսփ, արտով Արեւելք .
 Թուով փոքր, նակասագրով մեծ,
 Փառաւոր ու դժերակ գործի մը կոչուած :
 Բոլոր բռնակալութիւնները կուզան իր վրայ յարձակիլ .
 Բոլորը՝ խաւարչին Ասիայէն, սիրանդուրեան հիւն վառարան ,
 Ու նոյն իսկ Եւրոպայէն, Ազատութեան հայրենիք .
 Բոլոր բռնակալութիւնները, ինչպէս կոհակներ անագին .
 Կուզան զայն ընկրուել, յետոյ կ'ընկրկին, կը ցրուին, կը ցնդին,
 Եւ ան կը վերերեւայ, միշտ կենդանի, ինչպէս ժայռ մը անխորտակելի :

Հսկայ կայսրութիւնները կը փլչին իր շուրջը ,
 Իր առոյգ բազումը, անխոնջ,
 Կը պահպանէ, կը վերաշինէ, կը յարեւոյտնէ պապենական տունը :

Եւ անա կը ծագի արշարոյսը նոր աշխարհին .
 Արարտը, որ ասեւնով տարանն ընդունեցաւ,
 Կ'ընդունի նոր այգուն ձառագայթներն առաջին :
 Աւելի մեծ ֆաւն իր Մեծ Տիգրանը որ իր մակակնին սակ խոնարհեցուց
 Արեւելքը բովանդակ ,

Կանգնեց նստան մը հզօր՝ հեղին արուեստով հաւնակ պանուած ,
 Ու միայն Հռոմէն պարտեցաւ ,
 Աւելի մեծ ֆաւն իր հերոսները բոլոր,
 Որ, տնտեսական բազը զրոյսնին,
 Պատերազմի դաշին վրայ ցեղին արութիւնը պակասացուցին,
 Աւելի մեծ եղաւ այդ ժողովուրդը ինքն իսկ, երբ, առաջինը ժող-
 վուրդներուն մէջ,

Իր արքաներէն մեկուն ձակարկ վրայ ցցեց
 Խորհրդանշանը եղբայրութեան ու ազատութեան կրօնիքն,

Չոր պղատնական ոգին յղացաւ եւ զոր Գալիլիացին սասռածայնօրեկն
սպրեցաւ,

Նշանը սիրոյ եւ արդարութեան,

Պասկերը ոգեկան ուժին,

Որ կը կանգնէր, ինչպէս արեւը խաւարին դեմ,

Ընդդէմ հին աշխարհի վարդապետութեանց՝ բիրտ ուժի երկրպագու,
ասեղութեան եւ անարդարութեան վրայ հիմնուած:

Եւ անս, այնուհետեւ, բոլոր հրոսներն Ասիոյ,

Որ, ինչպէս ասկեր մերկածին, կարկուտով ոռած եւ կայծակներով
բեռնաւոր,

Ետեւեւ ետեւ, դարերով,

Այդ ցեղին վրայ կը խռովէ...

Երկար ասեւ, ան կը մաքառի ու անբողջ աշխարհի մը կը դիմադրէ,

Կը մաքառի ու նոր գաղափարը կը պաշտպանէ.

Կը սառնայի սառնապակեմ անբողջ, ու կը դիմանայ.

Իր յօշոթուած մարմինը կը փշի հոռակ սպա, բայց հոգին կը մնայ
անկորու.

Ան պաշարուած, ընկրուզուած է խաւարով, բայց իր ներքին շոյար
կը մնայ անշեջ.

Կը կրէ բոլոր մահերը ու չի մեռնիր:

Ուրիշ ժողովուրդներ, իր շուրջը, գրուի կը ծոեն բռնութեան,

Իրենց հոգին կը ծախեն. իրենց կրօնքը կ'որոտնան,

Տառնապակեմ գերծանեղու հաւնար սիրող ցեղերուն հաւասքը կ'ընդգրկեն,

Կը չարափոխուին ու կ'այրատրին.

Ան իր ինքնութեան դեմ դաւաճանեղին նախընտիր կը հաւնարի մարտի-
րոտութիւնը,

Եւ սառնապակեմ մեջէն, կը սպասէ արդարութեան սպազային,

Կը սպասէ անոր, վստահ

Իր յարութեանը

Ու անբողջ աշխարհի մեջ Ազատութեան յարթանակին:

Սուրբ փշրուած է ձեռքին մեջ,

Բազուկները ծանրաբեռնուած են շիրակներով,

Չանկիս ստուկ են դարձուցած,

Ու զայն կը ծաղրեն,

Կ'արհամարհեն զայն,

Եւ անոր անկիսի ֆրսիկը բրտօրեկ կը շահագործեն,

Բայց ան ստուկ չէ, քանի որ հոգին մնացած է ազատ:

Իր շիրաշակապ ձեռքերովը

Ան գեղեցկութիւն կը ստեղծէ.

Արեւելքը կը պանէ դիւքական պարսկերով ու սաճարներով,

Չայն նորք ֆանդակներով ու շնորհալի նկարներով կը կիսուածագարդէ,

Կը յօրինէ կերպասներ ու շուսի շոյար կարծես սեւեռնուած է,

Ու կապերեներ ու երազի դրախներ կը հայեղանակ կարծես,

Ու պատմաճաններ ու կը փողփողին Արեւելքի իրիկուններուն վեր-
ջարդները շէտ,

Արուեսի պերճութեանը մը կը պայծառացնէ իր բարբարոս տերերուն
կեանքը կոպիս:

Ամենեւն աղոտր ծաղիկները, ամենեւն մաքուր ու մտերիւ ծաղիկներն
իր հոգիին,

Կը պանէ, կը զարգացնէ, կը մշակէ

Իր հովիտներուն մեկուսացեալ անկիւններուն մեջ, ծոցն իր շինական
խրճիթներուն անկիւններուն

Կան խորը մեծաւոր բարձունքներու վրայ բռնած իր վակներուն,

Ջերմութեանը սակ իր արցունքներուն, իր երազներուն եւ իր հա-
ւասքին:

Ո՛վ շուսեղէն հոտուը, մաքուր ինչպէս աղբիւրները շեռներուն,

Իր բանաստեղծութեանը, արեւ հաւնակ ժայթքած.

Ո՛վ կենսախայտ ու սիրուն ֆույքը արբազան ձեռագիրները զարդարող
իր երիկնագեղ պասկերներուն.

Ո՛վ վսեմ տրտմութիւնը միսիֆալիս սաղերուն, նախաւակներն ու
վերացումները

Թեւերուն վրայ անեկեկ հրեշտակային մեղեդիներուն,
 Հեռու զագիր տասրանեկ աշխարհի անգրութեանց,
 Դեպ ի արդարութեան Աղբիւրին յոյսն սնարս,
 Ու վեհաշունչ ողբերը թշուառութեան վրայ մարդկային,
 Ու ճիչերը գերագոյն ստուապսևֆի
 Որ, անեկեկ սեւ ժամերուն, կը բարձրանան, հեծեծող կոչերով, դեպ
 ի Դասաւորը վերին,

Ու արափողումը յոյսի պայծառ աղաղակին (Քրիստոս յարեալ)
 Որ, խորիս յանկերգի մը պէս, կ'անցնի այդ ցառի սաղնուններուն մեջեկն
 Ու զիրող աղջանուղջներուն մեջեկող
 Արդարութեան յաղթանակին սպսեռովութիւնը կը գոռայ .
 Ու կաթոգին շնորհը, գոյսը մաքրութիւնը գեղջկական երգերուն,
 Ո՛վ անուշ օտօրները մայրերուն, շաւագոյն սպազային տեսիլովը շու-
 սալառուած,

Ու հովուերգութիւնները երիտասարդ արեւուն,
 Որ վարդ բոցովն իրենց սարսակներուն անօրիսած
 Կը շուսաւորեն թաղծագին ստուերը գեղին անկասագրին,
 Ու հոգեզնայն ներքողը
 Աստուծակ սեղծուած հրաշայեղց զեղերֆին
 Զոր մարդուն ջարտութիւնը դժոխֆի փոխած է.
 Անբողջ նոխրական դայրայը մը ոգեկան տխրակներու
 Որ կը թափի, ինչպէս ցօղ մը մաքրագործուան եւ ինչպէս անձրեւ մը
 օրհնութեան,

Օղբ ժակահոն դարձրնող ռնիին ու փտութեան մեջեկն,
 Երկրիս վրայ թշուառ ու մարդկութեան վրայ ցաւասանց:

Ու երբ կը դադրի երգելէ,
 « Արդարութիւն » կ'աղաղակէ աշխարհի հզօրներուն,
 Արդարութիւն կը հայցէ, արդարութիւն կը պահանջէ
 Աշխարհի ազատ ազգերէն.
 Եղն իսկ իր բռնաւորներուն՝
 Մեղով ու հաւնոզկեր չեզումով մը՝

Կը փորձէ արդարութիւնն ուսուցանել,
 Ու մերք, մոլեգին պայքարով մը յուսահատ,
 Կը ձգնի զայն ստանալ...
 Քազուկը շրթայակապ,
 Ուզելով իր կապակները փշրել,
 Կ'ուզէ նստել փշրել կապակները, աւելի ծանր .
 Որ կը կաշկանդեն ու կ'անդամաւորուծեն հոգին իր բռնակաշկներուն.
 Լո՛յս կ'ուզէ անեկեկն հաւատ,
 Ազատութիւն Արեւելֆին հաւատ բովակաղակ,
 Արդարութիւն աշխարհի հաւատ անբողջ:

Թանձր անգրութիւնը զագակապիտ բարբարոսներուն
 Կրկնապսակուած մոլեգնութեանը զիւնքը կը կոխոսէ...
 Աշխարհ, անտարեր, անոր նահասակումը կը դիտէ .
 Աշխարհ զայն չի անկնար, աշխարհ զայն չի հասկնար...
 Եղն իսկ ազատ ազգերը,
 Եսականութեան գեղ զիւնքով հարքած,
 Կը քանտրեն զայն ու կը ծաղրեն,
 (Քանի մը արդար հոգիներ միայն կը շեն անոր ճիչը,
 Զայն կ'ըմբռնեն,
 Ու եղբայրաբար կը հսկին դեպ ի սն, միխրարեղու հաւատ զայն ու
 պաշտպանելու...):

Եւ անա ցնորասեւիչ շուսչութիւնը Ռնիին...
 Անա՛, պայծառ արեւուն տակ, բաց օդին, օր ցորեկով, խաղաղութեան
 ասեկն,

Ցուրտ ու հաշուած գործադրումը
 Խեղագար ծրագրին
 Ազգի մը զաւակներուն մեծագակնուած խողխողմալք անոր հոգին
 սպաննելու...

Ու քաղաքակիրթ ազգերը

Անշարժ հանդիսասես կ'ըլլան այդ հրեշային սպանդին,
Ինչպէս քաւորնի մեջ մարդ խաղ մը կը դիտէ...

* * *

Այսօր, Ոճիւրդ, գոր սնկասիւժ թողուցին,
Տարապայտանեօրէն աճած, մեծցած, բազմապատկուած,
Կը սպառնայ աշխարհիս...

Չարը, խրախուռուած, փաղափշուած, շողմուած,
Կ'ուզէ հիսկայ իր սիրապետութիւնը սարածել
Մարդկութեան վրայ բովանդակ...

Ահա՛ անկարելիի հանդիսակները, իրենք իսկ յարձակման եկրարկ-
ուած,

Որ զինուեր են հիսկայ՝

Որպէսզի պայքարին գունդերուն դեմ դահիճներուն,

Որպէսզի սանձեն Ոճիւրդ,

Որպէսզի Չարը զգեսեն...

Եւ անասնուն բանակին մեջ Ազատութեան զինուորներուն,

Կը տեսնուի խուճը մը բռն գաւակներուդ, ո՛վ Հայոց սագ աշեւոր,

Որ առային կարգին վրայ կը մասնակցի կոխին...

Եւ անոնց ձեռքերն են, անոնց ձեռքերն են

Որ կը բռնեն դրօշը սուրբ պայքարին...

Սեւ են շուրերը որ մեր երկրէն կուզան,

(Աղէքը, այս անգամ, գերագանցեց բոլոր աղէկներն անցեային),

Բայց այս սեւութիւնը նուազ սեւ է քան սեւութիւնը մարդկային
խղճին,

Որ, երեկ, կարող ըլլալով գործել, անշարժ մնաց ժողովուրդի մը
խողխողման հանդէպ...

Եւ աղէքը որ Հայաստան աշխարհին այսօր կը հարուածէ՝ նուազ
խսմեղի է

Քան ինչ որ պիտի ըլլար աղէքը մարդկութեան մը որուն մեջ խիղճը
մեռած ըլլար ընդ միջս...

Մեծ ջրհեղեղն է արեան,

Ջրհեղեղը քառուսի,

Որ աշխարհը կ'ողողէ...

Կ'ոռնան հողմերն արհաւիրքի,

Ինչպէս փողերն աշխարհի կասարածին.

Ու կասարածն է արդարեւ, կասարածը որ կը մօտենայ.

Եսականութեան ու բռնութեան աշխարհին..

Արթնքեր է ազնուութի՛ւնը մարդկային,

Կանգնէր է իր արուքեան մեջ հաւանկ

Որպէսզի ընդ միջս պատկեն

Մարդկային միտով սպրոդ

Վաղեցուց վիշապը:

Յեղաշրջումն է վերսնորոգիչ.

Մարդկային Անասունը պիտի է մեռնի

Հարուածներուն քան Ոգի-Մարդուն.

Ուժին մուսը շրջանը պիտի փակուի,

Եւ ահա գաղութը պայծառ Բանականութեան սիրապետութիւն:

Վաղը, երբ Չարը պարտուած ըլլայ,

Երագուած դարագոյնիս ծիածանը

Պիտի ծագի.

Ան պիտի ծագի վերսին

Քու վեհափառ Արարատի կասարէն,

Ո՛վ երկիր ցաւի ու հաւաստի.

Պիտի ծագի ու սարածուի ու շողայ

Նոր մարդկութեան մը վրայ,

Մարդկութեան մը վրայ՝ Ոճիւրդին աղետումէն մաքրուած:

Ու երբ փարատին անպերն

Այդ ահաւոր փոքրիկին,

Երբ երկինքը շողացնէ կապոյտ մը անարատ,

— Հովերդ այն ասեն պիտի տարի դառնան
Ու վին,

Երգերու հանար յաղթանակը Ոգիին, —

Ազգերը որ Ազատութեան հանար կը կռուին,

Պիտի գան քեզ ողջունել, ա՛զգ Հայոց,

Հինաւն՝ ւրց խորհրդանշանն անպարտելի Հոգւոյն,

Եւ քու նախկին վրայ արիւնաքարաւ

Պիտի դենն դափնիին անքառաւ...

Այն ասեն, դուն պիտի կանգնիս՝ աւերակներուդ մեջէն,

Պիտի ցցուիս դարաւոր հերոսուհիի հասակիդ բարձրութեանքն անբողջ,

Եւ քու ծեր ձեռքերդ, քու բարի ձեռքերդ, շայնաբաց,

Նորասեղծ աշխարհը պիտի օրհնեն:

Փարիզ, 1917

ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ԱՅԳԸ

ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ԱՅԳԸ

Ճ Ա Ռ

Արատանուած Հայ Նահասակ Մատուցականներու սգահանդէօին

ՐՈՒՍԱՂԷՄԻ մէջ, ես տեսայ ողբերու պատր, Սողոմոնի հսկայ տաճարին պարխսպին մնացորդը, որուն առջեւ երկու հազար տարիէ ի վեր Սիոնի սէրը և Սիոնի յարութեան յոյսը կ'երթան աղաղակել այն Հրեաները որոնց սրտին մէջ վառ մնացած է իրենց ցեղին անցեալ մեծութեան կարօտը:

Հոռմայեցիք, Պաղեստինին տիրելէ և Հրէական թագաւորութիւնը ջնջելէ յետոյ, չկարենալով Եբրայեցի ժողովուրդին հողւոյն մէջ քանդել ազատարար Մեսիայի մը գալստեան Ռոյսը, չկարենալով միշտ բուռն կերպով զսպուած ու Հրեայ մուկանդ ազգասէրներու ձեռքով միշտ վերանորոգուող ապստամբական շարժումները արմատապէս խեղդել, վերջ ի վերջոյ հիմնայատակ կործանեցին Երուսաղէմը, Չարդեցին Հրեայ ժողովուրդը, անոնք որ կրցան փախչիլ կոտորածէն, զանգուածօրէն հեռացան հայրենիքէն ու ցրուեցան աշխարհիս չորս կողմը: Ատեն անցաւ, Հոռմէական վիթխարի ժողովուրդը ինքն ալ, վայրագ ու կոտորող դարձած ըլլալուն համար՝ ներքնապէս փտտած, կործանեցաւ, ու Հրեայ ժողովուրդը, թէպէտ այլեւայլ ազգերու մէջ տարտղնուած,

կանգուն է միշտ, աւելի բազմաթիւ ու զօրեղ քան երբեք, պահած է իր ցեղային ինքնութիւնը, և, համախմբուած իր հանճարեղ բանաստեղծներուն յօրինած մեծ գրքին՝ Աստուածաշունչին շուրջ, կը ներկայացնէ մարդկութեան մէջ մտաւորական ու տնտեսական ահագին ուժ մը: Այդ հայրենագուրկ և ցանուցիր Հրեաներէն շատերուն հոգւոյն մէջ, սակայն, ցեղային զգացման ընդհանուր անխախտ տիրապետութենէն զատ, կենդանի կը մնար Իսրայէլի վերականգման յոյսը, երկնառաք Մեսիայի մը գալստեան միստիքական հաւատքին վրայ հիմնուած՝ ատոնք ամէն տարի, Պասեքի մեծ տօնին, սովոր էին իրարու ուղղել այդ անվկանդ յոյսը պատկերացրնող աւանդական խօսքը՝ « Գալ տարի՛ Երուսաղէմ » (այսինքն գալ տարի թերեւս պիտի տօնենք Պասեքը ազատագրուած Երուսաղէմին մէջ) . ու ատոնցմէ շատեր կ'երթային Երուսաղէմ ողբալ Սողոմոնի պարիսպին առջեւ, որ հրէական թագաւորութեան մեծագործ շինութեանց սակաւաթիւ մնացորդներէն մին է: Ես տեսայ, երկու տարի առաջ, այդ ողբական ամբոխը . ու քիչ տեսարան կը յիշեմ որ այդքան խոր ազդեցութիւն ըրած ըլլայ վրաս: Ամէն տեղերէ եկած Հրեաներ, ծեր ու երիտասարդ, բարունի ու աշխարհական, աղքատ կամ հարուստ, պատին առջեւ շարուած էին. ամենուն ձեռքը Աստուածաշունչ մը, ոմանց ձեռքը վառուած մոմեր, կը խոկային, կ'աղօթէին, Երեմիայի ողբերը, Դաւիթի սաղմոսները բարձրաձայն կ'արտասանէին կամ կ'երգէին՝ զլուինին ձօձերով աջէն ձախ կամ դէպի ետ ու առաջ, ու կը փակցնէին իրենց շրթունքը քարին վրայ պարիսպին, ոմանք իրենց ամբողջ դէմքը անոր վրայ կը փակցնէին, անոր մէջ կարծես մտցնել կ'ուզէին . յայտնի էր որ անիկա քար չէր, նիւթ չէր իրենց համար, այլ հոգի ամբողջ, իրենց ցեղին դարաւոր հոգին՝ այդտեղ մարմնացած: Ու զգացի որ այդ ողբաձայն արարողութիւնը՝ այնքան երկար ժամանակներէ ի վեր կրկնուած և զոր՝ Մեսիական երազին այժմեան մասնակի իրականացումէն ետքն ալ՝ կը պահպանէին, աւելի

ցեղին անցեալ մեծութեան ոգում՝ մը եւ փառաբանութիւն մը և ապագայ լիակատար վերակենդանացման մասին հաւատքի արտայայտութիւն մըն էր քան յուսահատ սուգի հանդէս մը:

Մենք Հայերս՝ մեր անկախութեան անկումէն յետոյ՝ շատ ունէինք Սողոմոնի պարիսպներ որոնց առջեւ Հայ շղթայակապ հոգին կ'ողբար անցեալին փառքն ու մեծութիւնը, Վահագնի հինաւուրց մեհեանին քրիստոնէական վերանորոգումն եղող Մշոյ Ս. Կարապետը, Արշակունի զօրութեան աթոռավայր Վաղարշապատը, և Աղթամարը, Վարազը, ու հոյակապ Անին, ու Սիսը, եւ դեռ այնքան ուրիշ ազգային, կրօնական ու գեղարուեստական յիշատակարաններ, ոմանք դեռ գրեթէ անեղծ կանգուն, այլք կիսաւեր, շատ աւելի բազմաթիւ քան այն խիստ քիչ բանը որ կը մնայ Հրէից ազատ անցեալին ճարտարապետական յուշարձաններէն:

Մենք քանի մը տարի առաջ ուրիշ մեծ առաւելութիւն մըն ալ ունէինք Հրեաներուն վրայ, մեր ժողովուրդին մեծագոյն մասը հայրենիքին մէջ կը մնար, գերի՝ բայց մշտապէս մօտիկ ազգային ազատութեան դարաւոր յիշատակարաններուն, և անցեալին ոգումը՝ այդ յիշատակարաններուն ոտքը՝ մերոնց մէջ կ'ամրանար դեռ կենդանի ազգ մը ըլլալու գիտակցութեամբ, կը լուսաւորուէր քաղաքական յարուստեան աւելի վստահ, աւելի շօշափելի յոյսով մը քան Հրեաներուն միստիքական երազը Մեսիայի մը գալստեան:

Եկաւ սակայն անոնց Մեսիան . օտարազգիներու և նոյն իսկ սկեպտիկ Հրեաներու կողմէ այդ ցնորք կարծուածը, անկարելի համարուածը՝ իրականացաւ: Եկաւ այդ Մեսիան, լայն մտքով, ուժեղ կամքով ազգասէր Հրեաներու հօր խումբի մը կերպարանքին տակ, որ կը կոչուէին Հերձլ, Նորտաու, Տոբթոր Վայգման, Սոքորոֆ, Բաբբի Ուայզ, ու Լոնտոնի Ռոչիլտը, և Հերպէրթ Սամուէլ, երէկ Անգլիական նախարարութեան անդամ, այսօր ազատագրուած Պաղեստինի Բրիտանական Բարձր Քոմիսէր. ասոնք միստիքական մեսիակա-

նութիւնը փոխեցին քաղաքական գործունէութեան, դրական Սիրոնականութեան, և մեծ պատերազմէն օգտուելով՝ անգլիական գորութեան միջոցով հիմը դրին հրեայ հայրենասիրութեան երազին իրականացման, Պաղեստինի մէջ Հրեայ Ազգային Տան մը հաստատման իրաւունքն ստացան, արդէն իսկ սկսած են կազմել այդ Տունը, ու տարակոյս չկայ որ՝ տրուած ըլլալով իրենց ցեղին յամառ կամքի և մեթոտիկ գործունէութեան յատկութիւնները, հակառակ մեծ դժուարութեանց որ դեռ կը կանգնին իրենց առջեւ՝ անոնք ժամանակի ընթացքին մէջ ի կատար պիտի ածեն՝ հնարաւոր եղած չափով՝ Հրեայ ազգութեան և Հրեայ մշակոյթի վերակենդանացումը: Իսկ մենք, քանի մը տարի առաջ ամբողջական անկախ Հայաստանի մը ստեղծումը երազելէ և անոր իրականացման արդէն իսկ մեզ մօտեցած կարծելէ յետոյ, այսօր կը տեսնենք ամբողջ թրքահայաստանն ու կիլիկիան Հայերէ թափուր, մեր այդ շրջաններու բոլոր յիշատակարանները ամայի, կամ կործանած, կամ թուրքերու ձեռքն անցած, և ահա այսօր, անգամ մը եւս, ու աւելի քան երբեք ցաւազին պայմաններու մէջ, հաւաքուած ենք սգալու մեր ցեղին ծաղիկը որ հնձուեցաւ, մեր լաւագոյն մտաւորականները որ մեծ պատերազմին ատեն ազատութեան համար նահատակուեցան:

Հնամենի պատ մը, տաճարի կամ պալատի մնացորդ մը չունինք հոս, որ անոր առջեւ բարձրացնենք մեր ցաւը, մեր մորմոքը, բայց կը բաւէ որ ըստէ մը փակենք մեր աչքերը, սուզինք մեր սուզին մէջ, ոգենք ահաւոր աղէտը որուն յիշատակը ողբատօնելու եկած ենք, ու պիտի տեսնենք խորհրդաւոր ու հրաշակերպ, սոսկալի ու պաշտելի պարիսպի մը կանգնիլը մեր առջեւ, անհուն պարիսպ, աւելի հսկայ քան Սողոմոնի տաճարինը, աննիւթ ու օղածածան պարիսպ, մեր հարիւր հազարաւոր նահատակներուն ուրուականներովը կազմուած:

Ես կը տեսնեմ՝ զայն, գետնէն մինչեւ երկինք կը բարձրանայ, և անոր ետեւ ամէն ինչ պահ մը կ'անհետանայ. ան

իրը անեղ անսահման վարագոյր մը կը ծածկէ ամէն ինչ, կը տիրէ ամէն բանի, կ'իշխէ մեր հոգիներուն վրայ. անոր մէջ են հոգիները մեր բոլոր մարտիրոսներուն, օղին մէջ քով քովի սղմուած, իրարու փաթթուած, բոլորը, բոլորը, այր ու կին, մտաւորական և անուս, եկեղեցական ու աշխարհական, ունեւոր ու չքաւոր, բոլոր տարիքները, բոլոր դասակարգերը: Է՛ն վերը, երկնքին մօտ, երկնքին խառնուած, մատղաշ մանուկներն են ու ալեւոր ծերունիները, ճերմակ ամբողջ՝ ինչպէս շուշաններու փթթում մը անարատ կամ լեռնակատարի ձիւներու պայծառութիւն մը վեհափառ. յետոյ մանկամարդ աղջիկներն են ու դեռատի երիտասարդները, ինչպէս վարդերու կուտակում մը կարմիր. յետոյ՝ հասուն հասակի մարդիկն ու կանայք, մութ խաժ գոյնով՝ ինչպէս կոհակները ալեկոծ ծովու մը. յետոյ՝ է՛ն վարը, իբրեւ հիմքը այս եղբրական պարսպին, մտաւորականները, մայրամուտի արեւներու ծիրանի լոյսով շողացող:

Ահաւասիկ անո՛նք, մեր նահատակուած մտաւորականները, ահաւասիկ անոնք զոր մասնաւորապէս տօնելու եկած ենք այս իրիկուն, բայց զոր երբեք պէտք չէ անջատուած տեսնենք մեր մարտիրոսներուն անհուն զանգուածէն, այլ անոնց հետ, անոնց մէջ, անոնց առաջին կարգը. ահաւասիկ անոնք զոր դահիճները զգուելի վատութեամբ և է՛ն առաջ մասնաւոր կատաղութեամբ, ու հաշիւով, զոհեցին: Իրենք միայն, այդ խողխողուած մտաւորականները, արդէն, աւա՛ղ, ստուար թիւ մը, հոծ շուկատ մը կը կազմեն: Պարտք էր յիշատակել այս իրիկուն անոնց ամենուն անունը. այդպէս կ'ընեն հոս, պատերազմէն ի վեր, Սօսիթիե տէ ժամ յիբրի բոլոր ընդհանուր ժողովներուն. հաւաքումը սկսելէ առաջ՝ նախագահը կը կարդայ պատուոյ դաշտին վրայ ինկած իրենց բոլոր ընկերակիցներուն անունները, և ժողովականները յօտընկայս կը յարգեն անոնց յիշատակը: Բայց մերոնց ցուցակը շատ ընդարձակ է... պիտի շատանանք յիշել մեծագոյններէն մէկ քանին՝ յանուն բոլորին:

Իմ երեց ընկերս՝ Լեւոն Բաշալեան՝ քիչ առաջ յիշատակեց Չոհրապը, Թլկատինցին, Արտաշէս Յարութիւնեանը, Սիւ. մանթօն ու Վարուժանը. այդ մեծ անուններուն վրայ նս պիտի աւելցնեմ անունը բանաստեղծ ու բանասէր Հ. Կարապետ Տէր Սահակեանին, որ Տրապիզոնի մէջ, Մխիթարեան վարժարանին տնօրէն, հերոսական մահուամբ մը մեռաւ, իր աշակերտներն առնել տանիլ ուզող Թուրքերուն գէժ իր անձը դպրոցին սեմին վրայ՝ պատնէշ դարձնելով և առաջին գոհը ինքն իսկ ըլլալով դահիճներուն: Պիտի յիշեմ ամբողջ հոյլը Հայ եկեղեցական քարոզիչներուն, որոնք, ինչպէս Օտապաշեան մը և այնքան ուրիշներ, նախընտրեցին ամենէն զարհուրելի չարչարանքները կրելով մահանալ հոյակապ քաջասրբութեամբ՝ քան ուրանալ իրենց հաւատքը, և ամբողջ փաղանգը հայ ուսուցիչներուն, որ, ինչպէս Սողիկեան մը, մասնաւոր մոլեգնութեամբ կողկոճամահ սպաննուեցան իբր Հայ նոր սերունդին լուսատու առաջնորդները:

Հրեաները, Սողոմոնի պարիսպին առջեւ, Երեմիայէն ու Դաւիթէն էջեր կ'արտասանեն ու կ'երգեն, իրենց մեծ նախահայրերուն կը խօսին անոնց իսկ խօսքերովը. մենք ալ մեր նահատակ վարպետներուն, — մեզի համար կրկնապէս սուրբ, իբր պատկերացում Հայ տաղանդի գերագոյն ճառագայթման և հայրենանուէր զոհաբերումի մեծութեան — իրենց խօսքերովը պէտք է խօսինք այս իրիկուն, իրենց սիրելի և լուսաւոր ձայնը մեր մէջ լսելի ընելով պատուենք իրենց յիշատակը: Պիտի արտասանուին քիչ յետոյ էջեր Սիւմանթօն, Վարուժանէն, Չարդարեանէն. ես ինքս պիտի կարդամ Չոհրապի Թիթեռնիկները և Չարդարեանի Չարեռած Որսողը: Սիւմանթօն և Վարուժան հայկական մեծ պայքարին երկու մեծ քերթողները եղան. բայց բանաստեղծներ էին նաև Չոհրապ ու Չարդարեան: Առաջինը իր վիպակներուն մէջ կեանքի ճշդատես նկարիչ մը, բայց նոյն ատեն ցաւատանջ ու կաթոգին երգիչ մըն էր, դիտողութեան ու մտածումի բանաստեղծ՝ հազուադիւտ պատկերներով լուսաւորուած ոճով

մը արտայայտուող. երկրորդը՝ ժողովրդական կեանքի հզօր ու գունագեղ վիպասան, այլ և իր ներդաշնակ ու մեծաշունչ արձակին մէջ նրբաքնար գուսանն էր հայրենի աւանդութեանց, հինաւուրց խորիմաստ հեքեաթներու: Թիթեռնիկները զուտ բանաստեղծական մէկ էջն է Չոհրապին, որ հոն շարք մը պատկերներով մարդկային կեանքը կը ներկայացնէ, իր առաւօտեան երազներով, կէսօրուան յոյսերով և գիշերուան սեւ անձկութեամբ. տրտում է վերջաւորութիւնը այդ քերթութեամբին. « Ու յանկարծ գիշերը իջաւ վրանիս, երիթամած մթութեամբ մը որ կարծես անհամար սեւ թիթեռնիկներու խուժումովը ձեւացած էր... »: Չարդարեանի հէքեաթը ցոյց կուտայ չար որսորդ մը որ կ'ուզէ սպաննել անմեղ գեղեցիկ այծեամ' մը, բայց այծեամը լեռներն ի վեր փախչելով կ'ազատի, ու որսորդը՝ զայն հալածելով մոլորած՝ կը մեռնի ամայի սարերուն վերեւ. « Ու լեռը հիմայ իր երգն ունի — Վայ անոր որ այծեամին նշան կը բռնէ »:

Յուսատու խորհրդանշան մը կայ Չարդարեանի այս գեղեցիկ էջին մէջ. ոճրագործը պատժող արդարութեան վրայ միամիտ ու խորունկ հաւատքի ազդակ մը կայ հոն, որմէ դաս մը ունինք առնելիք: Այդ հաւատքը պէտք է ունենանք մենք ամենքս ալ: Եւ արդէն մեր նահատակ մտաւորականները պիտի չներէին մեզի եթէ ողբն ու սուգը զոր պարտական ենք իրենց՝ յուսահատութեան շեշտ մը առնէր մեր բերնին մէջ: Այո՛, եթէ անոնք մեզի հարցնէին այս բոպէիս. « Ի՞նչ եղաւ արդիւնքը մեր անօրինակ զոհաբերութեան, ի՞նչ բրաւ աշխարհ զոհին ու դահիճին », մենք պիտի չկարենայինք անոնց ուզած և սպասած պատասխանը տալ: Աշխարհ վատ եղաւ մեզի հանդէպ. կը տեսնենք մեր երէկուան մեծ զինակիցները որ կը քծնին դահիճին, և կը լքեն մեզ. մեր հայրենիքին երեք քառորդը թափուր է իր հարազատ գաւազներէն, ու թրքահայութեան մնացորդները, թշուառութեան մատնուած, պանդխտութեան մտայլ ճամբաներուն վրայ ցրուած են. բայց ոչ ոք զիտէ ինչ որ ապագան կը վերա-

պահէ, ոչ ոք կրնայ ըսել թէ այդ պատմութիւնը վերջնապէս փակուած է այդքան անաւոր անարդարութեան մը վրայ: Առ այժմ, մենք ունինք՝ մեր սրտերը սփոփելու, մեր ապագայի հաւատքին իբր դրական հիմք ծառայելու համար, Արարատին ոտքին տակ՝ փոքրիկ մաս մը մեր հայրենիքէն, ուր Հայ կեանքը կը ծաղկի ու կը զարգանայ նոր թափով մը, ուր մերոնց իսկ ձեռքով կառուցուած ազգային տան մը առաջին յարկը գոյութիւն ունի, ուր 1,200,000 հոգիէ բաղկացած զուտ Հայ հոծ զանգուած մը կ'ապրի ազգային կեանքով, ու կը գործէ, կ'աշխատի, կ'երգէ, կը մտածէ իբր Հայ, ու կը ջանայ դարմանել իր վէրքերը, վերաշինել աւերուած երկիրը: Բոպէն, որ դառն է Հայութեան մնացեալ մասին համար, ըսպէ մըն է միայն, որ ոչ մէկ վերջնական հանգամանք ունի: Արարատի ոտքը ճլած այդ ածուն, փոքրիկ դեռ և անշուք, պիտի մեծնայ, զօրանայ, ճոխանայ, քանի որ անոր մէջ կան երկու ուժեր որ անխորտակելի են և մշտանորոգ, աշխատանք և տաղանդ. պէտք է, սակայն, որ ամենքս օգնենք այդ մեծացման և զօրացման, մեր հաւատքն ու ազգասիրութիւնը վառ պահելով, մեր մէջ աւելի քան երբեք զոհաբերութեան ոգի ցոյց տալով:

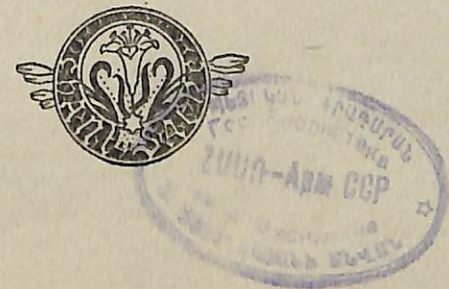
Մարդկային պատմութիւնը, ինչպէս բնութիւնը, իր օրէնքներն ունի որոնք տիրական են, անյեղի, զարտուղութեանց բացառիկ շրջաններով միշտ ընդհատուած, բայց որ վերջ ի վերջոյ կը յաղթանակեն: Ու է մարդկային զօրութիւն որ կոտորածի ու թալանի վրայ հիմնուած է, տեւական չէ եղած և չպիտի ըլլայ երբեք: Ո՛ւր է մեծագօր պետութիւնը Ասորեստանի թագաւորներուն, ո՛ւր են անագին պետութիւնները Ճինկիզխաներուն ու Լէնկիթիմուրներուն. այդ արիւն-ուռչտ ինքնակալները, ոճիրն ու սարսափը իրենց գործիք ըրած՝ մեծածաւալ կայսրութիւններ հիմնեցին, բազմաթիւ երկիրներ նուաճելով ու աւերելով և ժողովուրդներ գերելով ու խոշտանգելով. փոթորիկի մը պէս յառնող իրենց ուժը, իր քանդումի գործը կատարելէ յետոյ, օր մը յանկարծ ան-

հետացաւ, սոսկումի յիշատակ մը միայն թողլով. Հայը, Յոյնը, Հրեան, անյիշատակ ժամանակներէ ի վեր, կենդանի են, կը մնան, կը պահպանեն իրենց ազգային ոգին, կը շարունակեն քաղաքակրթութեան ծառայութիւն մատուցանել:

Չյուսահատինք: Ըլլանք զգոյշ, շրջանայեաց, բայց չյուսահատինք ապագայէն. մեր ժողովուրդին մեծ զոհաբերութիւնը իր լիակատար արդիւնքը պիտի տայ ժամանակի ընթացքին մէջ. կրետէ՛ Միջին Դարուն՝ մահմետականաց ձեռքն անցած ըլլալով, քրիստոնեաները հոն մեծ մասամբ ջարդուած էին, և կղզիին ազգաբնակիչութիւնը գրեթէ ամբողջապէս մահմետական դարձած էր. բայց օր մը, Փոկաս Բիւզանդական կայսրը զրաւեց այդ կղզին, Փոքր-Ասիայէն Հայեր ու Յոյներ զաղթեցուց հոն, ու նորէն կղզին դարձաւ քրիստոնեայ, և այսօր ազատ քրիստոնեայ երկիր մըն է ան, երջանիկ ու բարգաւաճ: Ո՛վ կրնայ ըսել որ նոյն բանը պիտի չպատահի մեր հայրենիքին ինչ ինչ մասերուն համար, որ չորս հազար տարիէ ի վեր Հայութեան բնակավայրը եղած են և որմէ ոճիրը մեր ցեղը վանեց:

Թող օրհնուած ըլլայ մեր նահատակներուն յիշատակը, և թող մեր սրտերը իրենց խորը միշտ անեղծ պահեն քաջութիւնը որով անոնք իրենց անեղ խաչը կրեցին ու հաւատքը զոր է՛ն սոսկալի չարչարանքներուն մէջ չկորսնցուցին: Չարին արուեստական ու վաղանցուկ յաջողութիւններէն չվհատինք ու չմոլորինք. վերջնական յաղթանակը, բնութեան մէջ, բարերար ուժերուն է միշտ՝ կործանման ուժերուն վրայ, ու պատմութեան մէջ՝ յաղթանակը, վերջ ի վերջոյ, աշխատող, արտադրող, շինարար ցեղերուն է միշտ:

Փարիզ, 1923 Ապրիլ

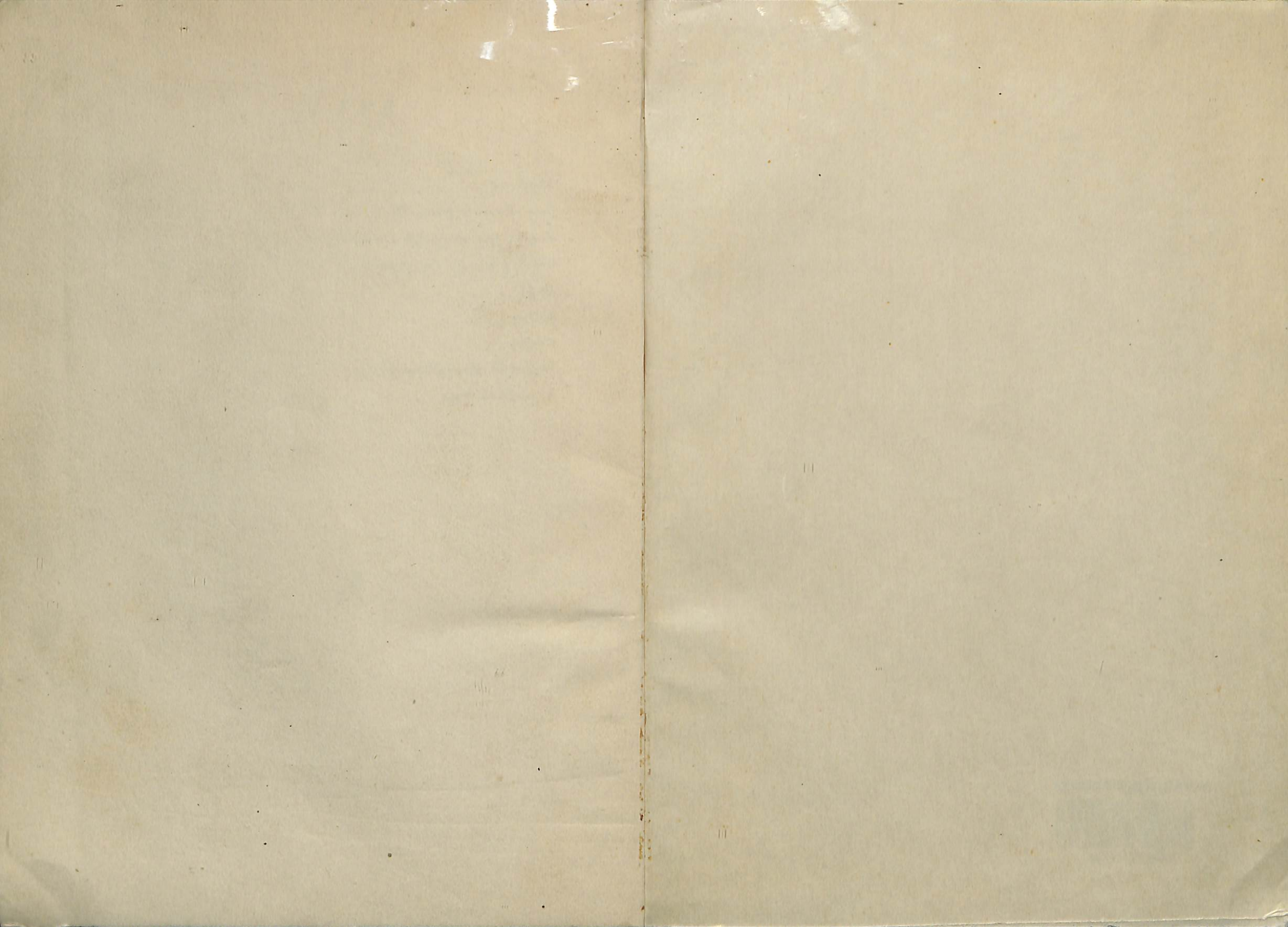
Ց Ա Ն Կ

Զօն	էջ	5
Վերջիշում	»	9
Օրօր Մայր-Հայաստանին	»	15
Փոքրիկ Հայ գեղջուկին պատահարը	»	23
Գեղօն ի պատիւ Հայ լեզուին	»	35
Տեսիլ	»	41
Որբերը	»	45
Ամանոր	»	51
Հայկական դիւցազներգութիւնը	»	59
Յարութեան այգը	»	71

BU 8

3	20	...
4	"	...
5	"	...
6	"	...
7	"	...
8	"	...
9	"	...
10	"	...
11	"	...
12	"	...
13	"	...
14	"	...
15	"	...
16	"	...
17	"	...
18	"	...
19	"	...
20	"	...
21	"	...
22	"	...
23	"	...
24	"	...
25	"	...
26	"	...
27	"	...
28	"	...
29	"	...
30	"	...
31	"	...
32	"	...
33	"	...
34	"	...
35	"	...
36	"	...
37	"	...
38	"	...
39	"	...
40	"	...
41	"	...
42	"	...
43	"	...
44	"	...
45	"	...
46	"	...
47	"	...
48	"	...
49	"	...
50	"	...
51	"	...
52	"	...
53	"	...
54	"	...
55	"	...
56	"	...
57	"	...
58	"	...
59	"	...
60	"	...
61	"	...
62	"	...
63	"	...
64	"	...
65	"	...
66	"	...
67	"	...
68	"	...
69	"	...
70	"	...
71	"	...
72	"	...
73	"	...
74	"	...
75	"	...
76	"	...
77	"	...
78	"	...
79	"	...
80	"	...
81	"	...
82	"	...
83	"	...
84	"	...
85	"	...
86	"	...
87	"	...
88	"	...
89	"	...
90	"	...
91	"	...
92	"	...
93	"	...
94	"	...
95	"	...
96	"	...
97	"	...
98	"	...
99	"	...
100	"	...

1
4

exp

Հայաստանի Ազգային գրադարան

NL0420643

49307